

9.

DKP's efterkrigsforestillinger

Vi har set at DKP allerede før Hitler-Stalinpagtens bortfald havde den nationale befrielseskamp som perspektiv. Befrielseskampen betragtedes dog her i høj grad som en to-fronts krig, mod dels den udenlandske nazistiske fjende og dels den indenlandske reaktion (samt dens angivelige socialdemokratiske støtter). Med Tysklands angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941 nedtonedes disse revolutionære klassekampsfestillinger markant, og socialismen blev atter udskudt. Kommuniste kunne nu stå sammen med selv borgerlige Englands-støtter, da Tysklands hidtidige imperialistiske krigsmotstandere var blevet Sovjetunionens allierede i krigens nye antifascistiske fase. »I denne – den altoverskyggende – Kamp staar vi sammen med alle danske, uanset politisk Farve eller Livsstilling, der ligesom vi ærligt ønsker at tilbageerobre vort Lands Uafhængighed«, lød det i partiets interne *Teser af 10. juli 1941*.³⁶⁹

Denne brede *nationale* befrielseslinje forblev den bærende strategi i det nu forbudte³⁷⁰ DKP's illegale modstandskamp under resten af besættelsen. Linjen modereredes dog af at den sociale frigørelseskamp fortsat anførtes som en del af partiets samlede frihedskamp.³⁷¹ Og skønt nazismens nederlag var det altdominerende umiddelbare mål, så ville den ventede befrielse og kommunisternes markante indsats herfor naturligvis åbne nye muligheder og perspektiver for DKP. Hvorledes demokratiet placeredes i disse perspektiver, i de sidste krigsår og første efterkrigsår, behandles i det følgende. Indledningsvist med et bidrag til den stadige diskussion om partiets potentielle *kup*-politik.

Kup-politik?

Først må det konstateres at de undersøgte kilder (åbne såvel som Komintern- eller DKP-arkivalier) ikke kan sandsynliggøre at DKP-ledelsen havde faktiske og udfoldede planer om at »kuppe« sig til magten, med væbnede eller andre åbenlyst forfatningsstridige midler. Hverken i forbindelse med selve befrielsen eller i tiden efter. Dette harmonerer da også med den fremherskende opfattelse hos besættelsestids- og kommunismeforskere – herunder forskere som har inddraget samtidigt *sovjetisk* arkivmateriale.³⁷² (Efter Kominterns officielle opløsning i maj 1943 må Moskvas forbindelser til DKP bl.a. efterforskes via de egentligt sovjetiske arkiver. Det må dog understreges at fra juni 1941 og til befrielsen var kontakterne mellem Moskva og DKP særdeles svage og sporadiske, hvilket næppe var helt ligegyldigt for udviklingen af den politiske tænkning i DKP i perioden).³⁷³

Hvorledes DKP havde stillet sig hvis *Sovjetunionen* havde befriet/besat Danmark, er en anden sag. Naturligvis har der i partiet været overvejelser om et sovjetisk befrielsesscenario, der med Den Røde Hærs hastige fremmarch jo måtte fremstå som en mulighed. Alt tyder dog på at DKP-ledelsen ikke kalkulerede med en sovjetisk befrielse.³⁷⁴ Og de få samtidige kilder til overvejelser om denne mulighed peger ikke i retning af et ønske om, i givet fald, at blive båret til magten på sovjetiske bajonetter.³⁷⁵ At der imidlertid var rygter om noget sådant er givet. Således fandt DKP's Ålborg-afdeling i april 1945 det nødvendigt at understrege »at Udviklingen til venstre vil komme i Skred, uanset om Danmark bliver besat af den røde Arme, de engelsk-amerikanske Tropper eller slet ikke bliver besat. Det er også værd at Understrege, at Danmarks kommunistiske Parti er et demokratisk Parti, der – selvom det kunne få Magten af en Besættelseshær – kun vil bæres frem til den på det danske Folks Skuldre ...«³⁷⁶

Men pagtperiodens netop beskrevne opkomst, udvikling og afslutning illustrerer jo i hvor høj grad og hvor hurtigt DKP's prioriteringer og politik på denne tid kunne ændre sig som funktion af sovjetiske interesser. I kommunisternes optik kunne disse interesser netop principielt ikke adskilles fra det internationale proletariats og dermed heller ikke fra de nationale arbejderklassers dybeste interesser. Et interessefællesskab der i den kommunistiske terminologi betegnedes *den proletariske internationalisme*.³⁷⁷ Så trods forsikringer som ovenstående kunne man vel forestille sig at DKP, om Sovjetunionens tilstedeværelse og interesse faktisk forelå, alligevel ville have grebet magten med vold eller troværdige trusler om vold – legitimeret med henvisning til denne proletariske internationalisme? Afvises kan det i sagens hypotetiske natur ikke. Og nogle historikere har anset et dansk kommunistisk magtgreb for sandsynligt, grænsende til sikkert, om DKP havde haft Den Røde Hær i ryggen.³⁷⁸

Bent Jensen har endog ment at »hele deres politisk-ideologiske skoling og det erfaringsgrundlag, de politisk øste af« ville have »tilsagt« de danske kommunister »en væbnet magtovertagelse« i 1945, hvis befrielsesmagten havde været Sovjetunionen.³⁷⁹ Og at DKP's ideologiske arv omfattede en stærk leninistisk magt-tænkning er da også helt evident. En udemokratisk arv der ikke kun gjorde sin virkning i ultravenstreårene – senere behandles således et flertydigt memorandum til partiledelsen hvori Mogens Fog i februar 1943 teoretisk overvejede forskellige scenarier for efterkrigstiden, herunder muligheden af at »tage magten fuldstændig, ...«³⁸⁰

Men at kommunisterne var direkte ideologisk forberedte og rede til *væbnet* magtovertagelse i 1945 synes at være en noget usikkert funderet antagelse. Som tidligere påvist blev DKP's medlemmer ikke ansporet til væbnet revolution i sidste halvdel af 1930'erne, hvor antifascistisk forsvar af det borgerlige demokratis forfatning sættes i forgrunden, med socialismen i de

fjernere horisonter. I januar 1940 talte Aksel Larsen ganske vist i almene vendinger om at forvandle den imperialistiske krig til en socialistisk (jf. Del III/8). Og under modstandskampen fik en del kommunister naturligvis både våben og kendskab til disses brug. Men som vi senere skal se: De programmatisk skrifter, som partiet udsendte fra 1943 hvor spørgsmålet om befrielse fra vest eller øst stod åbent, forberedte ikke partimedlemmerne på en forfatningsstridig og våbenbaseret, men derimod på en legal og valgbasert vej frem mod socialismen.

Og i partiets omfattende interne skolingspjece *Vor Politik* fra 1944 var det også den fredelige vej, med opstilling af et bredt venstreorienteret reformprogram, der doceredes. En politik der nok skulle *sø sættes* af en befrielsesregering der primært burde bestå af modstandsfolk hentet udenfor Rigsdagen. Men som *herefter* skulle videreudvikles af en parlamentarisk regering (»vi er tilhængere af, at Regeringen vælges af Folketinget«).

Ikke at denne legale vej skulle føre væk fra socialismen. Slet ikke. Men man forberedte tydeligvis medlemmerne på at dette mål skulle og kunne nås via brede koalitioner og en moderat fremadskridende politisk proces, der ikke skræmte befolkningsflertallet væk. Således hed det i *Vor Politik* at selv om kommunisterne var republikanere, så skulle man dog ikke af den grund kaste sig »ud i en ødelæggende og splittende Kamp om Monarkiet.« Næppe en tilgang der politisk-ideologisk tilsagde de kommunistiske kadrer at indstille sig på væbnet magtovertagelse straks efter befrielsen – om så befrierne kom fra øst.³⁸¹

At væbnet magtovertagelse i 1945 altså ikke lå i de øverste politisk-ideologiske kort, er dog ikke ensbetydende med at et kupagtigt magtgreb ikke kunne ligge for *enden* af kommunisternes legalistiske vej – i et Danmark befriet af Den Røde Hær. Til sandsynliggørelse af et sådant scenario er specielt »Pragkuppet« i februar 1948 – de tjekkoslovakiske kommunisters reelle monopolisering af magten – blevet trukket frem.³⁸² Et af de scenarier

som Mogens Fog opstillede i sit nævnte og senere behandlede memorandum af februar 1943, indeholdt da også formuleringer der vækker associationer til det senere Pragkup. (Tryk fra sovjetisk militærmagt indgik dog ikke i scenarierne, da Fog forventede at USA og England ville dominere efterkrigstidens Vesteuropa inklusiv Danmark).³⁸³

Og skønt offentligt forsvar for Sovjet-støttede udviklinger ansås for en solidarisk pligt og indtil 1956 næsten var en automat-reaktion i DKP, er partiledelsens specifikke anerkendelse i 1948 af de tjekkoslovakiske magtmanøvrers angiveligt demokratiske karakter afgjort bemærkelsesværdig. Manøvrerne betegnedes også internt som en afværgelse af »reaktionens kup« der ville have »drevet en kile ind i Østeuropa« – nu fik man i stedet »Demokratiets Sejr i Tjekoslovakiet«. ³⁸⁴ Og i dagbladet *BT* fremhævede folketingsmedlem Alvilda Larsen netop det demokratiske aspekt – adspurgt om Danmark kunne få Tjekkoslovaikiets skæbne citeredes hun for svaret: »Det håber jeg, for ellers ville jeg ikke være rigtig kommunist. Jeg håber naturligvis, at vi får flertallet.« ³⁸⁵ Erik Seidenfadens lederord i *Information* den 6. marts 1948 var forståelige: »Det er den danske Kommunistledelses fulde Tilslutning til de czekiske Metoder, der har givet os Lov til at slutte, at de vilde handle lige saadan her, hvis de fik Mulighed derfor.« ³⁸⁶

Men at DKP efter magtgrebet i 1948 loyalt forsvarede de tjekkoslovakiske partikammeraters metoder, er ikke ensbetydende med at partiledelsen i årene siden befrielsen havde ønsket en sådan kup-udvikling (et aspekt som jeg vender tilbage til i afsnittet *En valgbaseret, fredelig – kampberedt vej*). Og midt i topledelsens nærmest demonstrative ³⁸⁷ forsvar for »Demokratiets Sejr« kan vi også se tegn på at partiet ikke stod samlet i spørgsmålet. Af de protokollerede interne ledelsesdiskussioner fremgår at der eksisterede en ikke ubetydelig intern uro og modvilje i partiet overfor sådanne metoder som benyttedes i Tjekkoslovakiet

i 1948.

På CK-mødet den 24.-25. april 1948 blev uroen omkring spørgsmålet klart signaleret. Viggo Andersen, medlem af Odense-ledelsen, berettede fx: »Vi søgte at faa Svendborg kameraterne til at lave et Tjekoslovakmøde, de turde ikke, ...«³⁸⁸ Og Ib Nørlund (partisekretær 1947-1989) var tydeligvis på vagt overfor medlemmernes overfladiske demokratiforståelse. I et indlæg, hvor han bl.a. imødegik »modstanderne«s udlægning af februar-begivenhederne som et »voldeligt overfald«, bad han partiet om at »forstaa at erobre begrebet demokrati og give det indhold. Den store tilvækst til vort parti gør det yderligere nødvendigt at hæve det ideologiske niveau. Og på dette omraade er der store mangler.«³⁸⁹

Også partiformanden var bekymret – og noterede på CK-mødet den 18.-19. september samme år at Tjekkoslovakiet delvist havde fyldt »enkelte kommunister med defeatisme over for vore modstanderes slyngelagtige agitation«. Disse kommunister fandt det indtrufne »ubehageligt, fordi det ikke stemmer overens med de af den borgerlige presse vedtagne former for parlamentarisk tankegang.« Formanden troede ikke at disse holdningstendenser var »overvejende« – »de er imidlertid til stede ...«³⁹⁰ Og endnu i sin partihistorie fra 1959 måtte den nu ledende partiideolog Ib Nørlund erkende at partiet dengang omfattede »en del, som lå under for den borgerlige propaganda om, at det var noget skrækkeligt noget som var sket i Tjekkoslovakiet.«³⁹¹

Og så bør man være forsigtig med at projicere situationer og problemstillinger fra en anden region og kontekst over på DKP og Danmark. Det er, som vi skal se, rigtigt at DKP i lighed med de tjekkoslovakiske kommunister anlagde en efterkrigsstrategi med etablering af en folkefronts-blok der skulle opnå regeringsflertal via forfatningsmæssige valg, og som, støttet af et folkeligt pres, skulle berede vejen – og staten – for en sociali-

stisk samfundsændring.³⁹²

Men spørgsmålet er om nationernes forhistorier, samfundenes og kommunistpartiernes erhvervede politiske kultur og »mentalitet«, de etnisk-nationale, politiske og sociale modsætningers karakter mv., *i øvrigt* er så sammenfaldende som det ofte synes at være opfattelsen.³⁹³ Tjekkoslovakiets demokratiske traditioner fremhæves korrekt, men ofte glemmes fx de traumatiske begivenheder i forbindelse med 2. Verdenskrig – som Slovakiets løsrivelse og dets højreradikale Tiso-regimes Hitlerlydighed og terror mod jøder, kommunister, socialister (i titusindvis sendtes i døden af regimet). Reaktionen på højrekræfters ageren i krigsårene i Slovakiet, men også i Tjekkiet, var voldsom og kunne endnu i begyndelsen af 1990'erne få »Prag-forårets« reformkommunistiske leder Alexander Dubcek til at mene – nu som socialdemokrat: »På baggrund af München og krigen fik højreorienterede forståeligt nok ikke tilladelse til at operere i det politiske system« (efter 1945).³⁹⁴

Hertil kan lægges følgende forudsætninger: Der eksisterede en tjekkoslovakisk eksilhær i Sovjetunionen under krigen; det stærke tjekkoslovakiske kommunistpartis ledere opholdt sig fortrinsvist i Moskva i krigsårene; mange af disse ledere blev meget direkte og personligt knyttet til Stalin-systemet; betydelige dele af det tjekkiske socialdemokrati sympatiserede med kommunisterne.³⁹⁵ Alt sammen forhold der ikke overbevisende kan sidestilles med den danske politiske udvikling eller DKP's kadreudvikling.³⁹⁶

Nuvel. Overvejelser om DKP's kup-potentiale er naturligvis nødvendige i en demokrati-undersøgelse. De er dog spekulative, og kan vanskeligt resultere i et entydigt svar for den her behandlede periode hvor DKP ideologisk var i en søgende udviklingsproces. Som tidligere nævnt doceredes en fredelig og bred reformvej mod socialismen i skolingspjecen *Vor Politik* fra 1944. Det bemærkedes dog *også* at »Begivenhedernes Udvikling

hurtigt kan aabne vide Perspektiver.«³⁹⁷ Men DKP-ledelsen tilrettelagde ikke sin politik for det befriede Danmark ud fra et væbnet revolutions- eller kupperspektiv, med eller uden Den Røde Hær som garant. Hvilket perspektiv partiet så arbejdede ud fra skal nærmere undersøges i de næste afsnit.

Når Danmark atter blev frit

Det er blevet sagt at for DKP's »stillingtagen til demokratiet markerede sommeren 1943 en cæsur« – partiledelsen begyndte nu »for første gang under besættelsen [at] formulere sig positivt om« demokratiet.³⁹⁸ Det synes dog mere dækkende at konstatere at DKP nu *opprioriterede* spørgsmålet om efterkrigstidens politik, herunder demokratiets stilling. Når efterkrigstidens samfundsforhold havde været undereksponeret i partiets første illegale år, var det ikke mindst fordi man i denne opbygningsfase valgte at prioritere selve den brede nationale modstandskamp. Hvorfor man eksplicit afviste distraktioner som »enhver Tendens til at sætte frem i Forgrunden Spørgsmaal som 'hvor-dan skal det være efter Krigen?'«, som partiledelsen forklarede medlemmerne i en skrivelse af 5. september 1942.³⁹⁹

Demokratiet som positivt samfundsgode *var* dog blevet nævnt her og der. I netop nævnte skrivelse påpegede man fx at varetagelse af »det arbejdende Folks Interesser og at forsvare Demokratiet« var en del af befrielseskampen.⁴⁰⁰ I et *Opraab til det danske Folk* af 1. december 1941 roste partiet »Amerikas mægtige forenede Stater« for at ville bruge sine kræfter på »at sikre Demokratiets Sejr over Nazismen«. ⁴⁰¹ Og går vi helt tilbage til pagtperioden, til partiledelsens første cirkulære til medlemmerne umiddelbart efter besættelsen, lød to af de afsluttende paroler: »For vort Lands Folkestyre og nationale selvstændighed! For at hindre den hjemlige Reaktion i at udnytte Situationen til at ødelægge og knuse vort Lands Arbejderbevægelse og

Demokrati!«⁴⁰²

Men på DKP's besættelsestidsdagsorden havde demokratispørgsmålet rigtigt nok været lavt prioriteret og vagt formuleret. Første halvdel af 1943 bragte to verdenspolitiske udviklinger som ændrede dette:

Dels tyskernes nederlag ved Stalingrad i februar 1943. Et psykologisk vendepunkt for alle tyskbesatte folk, krigsafslutningen syntes inden for rækkevidde og DKP's politiske visioner for tiden *efter* krigen kunne og måtte derfor nu konkretiseres og eksponeres.⁴⁰³

Og dels Kominterns officielle opløsning i maj 1943. I sit erindringsværk om besættelsen vurderer Børge Houmann (DKP's direkte repræsentant i *Frihedsrådet* 1943-45) at meddelelsen herom skabte det afgørende rum for partiets breddesøgende politik og oprettelsen af Frihedsrådet. »Adskillige, som vel havde samarbejdet med os kommunister, havde alligevel ikke helt kunnet frigøre sig fra den gammelkendte påstand om, at vi modtog vore ordrer fra Moskva. Nu følte de sig mere trygge. ... Kominterns opløsning stillede store krav og åbnede store muligheder for partiet.«⁴⁰⁴

Blandt disse nye muligheder var en samling af modstandsbevægelsen (samt, mente partiledelsen, et socialistisk enhedsparti⁴⁰⁵). Men hertil krævedes at DKP overfor en skeptisk omverden klargjorde sine efterkrigsmål og her ikke mindst karakteren af partiets demokratiintentioner. I et særnummer af partiets illegale organ *Land og Folk* fra juni 1943 inviterede partiet derfor – med udtrykkeligt afsæt i Kominterns opløsning og DKP's frisættelse – »alle Partier og Organisationer, ikke mindst Socialdemokratiet« til samarbejde. Og opstillede et seks-punkts samarbejdsgrundlag indeholdende et krav om »Genoprettelse af forfatningsmæssige Tilstande«.⁴⁰⁶

Da Frihedsrådet herefter dannedes i september 1943, var DKP en central medforfatter af stiftelsesproklamationen der

Kommunisterne spillede en vægtig rolle i Frihedsrådets arbejde. Medlemmer af rådet, fotograferet efter befrielsen. Fra venstre: Erik Husfeldt, Alfred Jensen (fungerende DKP-formand og medlem af rådet fra januar 1945, blev medlem af befrielsesregeringen), Frode Jakobsen, Børge Houmann (DKP's repræsentant, medstifter af rådet), Mogens Fog (kommunist, repræsenterende Frit Danmark, medstifter af rådet, blev medlem af befrielsesregeringen), Aage Schoch, Ole Chievitz, C.A. Bodelsen og Arne Sørensen. Fraværende: Erling Foss, Niels Banke og Hans Øllgaard. (Frihedsmuseet)

understregede »de demokratiske idealer« – og i november af Frihedsrådets principprogram *Naar Danmark atter er frit*.⁴⁰⁷ Af principprogrammet fremgik at en overgangsregering udnævnt af kongen måtte dannes umiddelbart efter besættelsens ophør. Samt at én af denne regerings opgaver var at udskrive »frie Valg til Rigsdagen, senest ½ Aar efter at Besættelsen er ophørt« – eftersom den siddende rigsdag ikke var frit valgt grundet besættelsestidens manglende reelle ytringsfrihed, »foruden at et af Partierne direkte var forbudt« (DKP).⁴⁰⁸ Og af programmets tre »Hovedformaal« fremgik at »Demokratiet skal ufortøvet og uindskrænket genindføres, og dets Fremtid sikres«; at et opgør skulle finde sted med værnemagere samt med de »skyldige i eller medansvarlige for at vort Selvstyre og vort Retsgrundlag blev krænket under Besættelsen«; og at dette opgør skulle foregå »i Overensstemmelse med rodfæstet dansk Retsbevidsthed

og gennemføres ad lovlig Vej, saaledes at man undgaar en Selyjustits.«⁴⁰⁹

Uagtet bekendelsen til den rodfæstede danske retsbevidsthed anså Frihedsrådet det dog for nødvendigt med lovbestemmelser med tilbagevirkende kraft, da den eksisterende straffelov ikke havde kunnet tage højde for besættelsesforholdene. Desuden krævede man oprettelse af særlige domstole til retsopgøret, fordi de bestående domstole efter rådets opfattelse var for kompromitterede ved at have underlagt sig den tyskinspirerede straffelovgivning, og fordi også dommere kunne forventes at komme under tiltale. Der var dog ikke tale om standretter, således skulle nye dommere opfylde de almindelige betingelser for dommerudnævnelse, og almindelige retsplejeregler med anklagemyndighed og ret til forsvarer osv. skulle anvendes.⁴¹⁰

Og lovgivet med tilbagevirkende kraft blev der efter befrielsen. Forslaget om særdomstole blev derimod ikke realiseret. I overensstemmelse med Frihedsrådets principprogram sagde statsminister Vilhelm Buhl ganske vist i åbningstalen den 9. maj 1945 at man til gennemførelse af den nye lovgivning mod landssvigerne ville »søge indført særlige Domstole, som i vor Retsplejes sædvanlige Former« kunne gennemføre sagerne hurtigst muligt. Men punktet om særdomstole forsvandt under de videre forhandlinger i og omkring befrielsesregeringen i maj 1945, uden stor ståhej, men også uden kommunistisk begejstring.⁴¹¹ Omvendt skete en radikal skærpelse af Frihedsrådets oprindelige intentioner i spørgsmålet om strafferammen, hvor rådet i 1943 alene havde ønsket »fængsel på livstid som højeste straf«. Men med eskalationen af tysk og tyskdirigeret terror i 1944 og 1945 skete en generel holdningsændring til fordel for dødsstraf, således også hos Mogens Fog der »blev overbevist om, at selv dette straffemiddel måtte tages i anvendelse«, som han senere erindrede om »de dages atmosfære«. Og med ganske få indsigelser genindførte Rigsdagen dødsstraffen i 1945,

hvorefter 103 dødsdomme afsagdes i årene 1946-50 som led i retsopgøret. 46 mennesker blev berøvet livet af den danske stat.⁴¹²

Naar Danmark atter er frit fra november 1943 var i væsentlig grad konciperet og formuleret af kommunisten Mogens Fog.⁴¹³ Og måneden efter gav DKP sin erklærede støtte til dette Frihedsrådets demokratiske program, gennem udsendelsen af pjecen *Vi kæmper for et sandt Demokrati*. Denne pjecce var i det hele taget et målbevidst forsøg på at forsikre om DKP's demokratiske karakter, i en tid hvor både Sovjetunionens internationale og DKP's nationale fremgang og indflydelse i den bevæbnede antinazistiske kamp skabte frygt for kommunistiske kupplaner. Pjecen indeholdt bl.a. et fyldigt uddrag af Aksel Larsens tidligere behandlede demokratierklæringer i Odense juni 1938. Ifølge fungerende partiformand Alfred Jensens tale på første CK-møde efter befrielsen, skulle pjecen således dokumentere at partiet alene ville vinde befolkningsflertallet »ved Argumentationens Hjælp«.⁴¹⁴

Nu var Frihedsrådets mål demokratiske på et *alment* nationalt grundlag, og rådet valgte således ikke side i den socioøkonomiske interesse- eller klassekamp. Som deltager i rådet havde DKP fra start ikke lagt skjul på at man gerne så dette grundlag »gjort noget bredere«.⁴¹⁵ Og allerede i *Vi kæmper for et sandt Demokrati* erklærede partiet da også udadtil at skønt kommunisterne støttede Frihedsrådets programpunkter »helt og fuldt«, så burde man dog gå videre og ikke lade førkrigstidens økonomisk-soziale ulighed fortsætte efter befrielsen. Bedst ville det være med »en Overgang til folkeeje« af jord og produktionsmidler. De politiske forhold under dette folkeeje specificeredes ikke, men det skal erindres at pjecetitlens vending *sandt demokrati* sidst i 1930'erne benyttedes som et pænere udtryk for begrebet proletariats diktatur (partiets efterkrigssyn på proletariats dikta-

tur vender jeg tilbage til). Man måtte dog begynde med at løse problemerne »Punkt for Punkt«, erklærede pjece-forfatterne – og følgelig skitseredes et ikke-revolutionært reformprogram for udvidelse af de økonomiske, sociale og politiske rettigheder (fx afskaffelse af sociale kriterier for tildeling af valgret).⁴¹⁶

Efter at befrielsen og dermed efterkrigstidens problemer for alvor syntes at trænge sig på fra sommeren 1944, tog Alfred Jensen i efteråret problemerne op til behandling i artiklen *Folkets Vilje skal være Landets Lov*.⁴¹⁷ Hvorefter DKP i december 1944 udsendte sit egentlige efterkrigsprogram *Folkets Vilje Landets Lov*, hvis erklærede perspektiv var en »udvikling af Demokratiet, hvorved Socialismen fra at være noget fjernt vil rykke indenfor Rækkevidde.«⁴¹⁸

Som altid for DKP indebar »udvikling af demokratiet« ikke mindst en social og økonomisk ligheds- og fællesskabsbestræbelse, og efterkrigsprogrammet accentuerede, specificerede og uddybede da også den nævnte socioøkonomiske og valgretsmæssige reformskitse fra året før. Heri var intet nyt. Og intet udemokratisk. Men hvad der vækker særlig interesse er DKP's skærpede formuleringer omkring den af Frihedsrådet krævede udrensningspolitik samt overgangsregering:

Hvad udrensningspolitikken angår, havde Frihedsrådet bl.a. krævet suspension (og straf når tilbagevirkende lovhjemmel var skabt) af personer i statsadministrationen der i *handlemåde* havde afsløret unationale og »antidemokratiske tilbøjeligheder«. Allerede i *Vi kæmper for et sandt Demokrati* havde DKP reelt skærpet disse krav.⁴¹⁹ Og nu erklærede man direkte at Frihedsrådets tiltag ikke var »nok til sikring af Demokratiet«, hvorfor man krævede yderligere foranstaltninger: Personer i det offentlige »der har udtalt sig ringeagtende eller nedsættende om Folket og Demokratiet« måtte, alt efter forseelsens karakter og misdæderens stillingsniveau, nægtes advancement, degraderes, afskediges. Men også samfundsborgerne i almindelighed skulle nu

holde sig på dydens smalle sti: »Organisatorisk eller individuel Modarbejdning af Folkestyret« kunne ikke tolereres, skyldige organisationer skulle opløses. Og DKP summerede op: »Al Modarbejdning af Folkestyret skal være strafbart«!⁴²⁰

Nu må man selvfølgelig huske at forfatterne til disse formuleringer levede og virkede under dødsensfarlige forhold skabt af vitterligt antidemokratiske kræfter. Kræfter der ikke i tide var blevet inddæmmet, kræfter som ikke mindst Europas kommunister under store ofre havde bekæmpet i årevis. Sådanne og andre erfaringer i forbindelse med mellemkrigs- og besættelsestiden kunne nok accentuere et i forvejen kritisk syn på det grundtvigske »Frihed for Loke såvel som for Thor«. Den iboende problemstilling i dette *dictum* kom da også til at udgøre kernen i en glødende principiel demokratidebat i de første efterkrigsår, med kommunister i en central rolle.

Denne debat vender jeg tilbage til. Her må det dog om DKP's ovennævnte krav vurderes: hvis sådanne generelle formuleringer havde fået egentlig lovkraft, ville en dør være blevet åbnet for fortolkninger der kunne lede til magtmisbrug og knægtelse af frihedsrettigheder i det selv samme demokrati som forholdsreglerne angiveligt skulle beskytte. »Al Modarbejdning af Folkestyret ...« Men *hvorledes* måtte folkestyret ikke modarbejdes: med våben, i handling – i skrift, i tale? Det stod åbent. Og *hvad* stred mod folkestyret? Erklæret nazistisk agitation? Javel – men hvad med fx agitation for den kapitalisme som kommunister (og socialdemokrater) altid havde ment stred mod fuldt demokrati? Eller modsat – hvad med agitation for den socialisme som andre ville mene stred mod det rette liberalkapitalistiske demokrati? Og *hvem* skulle afgøre hvad der stred mod dansk folkestyre? Da det drejede sig om strafbare forhold skulle dommerne vel være de direkte bedømmere og fortolkere af loven. Men dommere udnævntes af regeringen, og lovenes indhold fastsattes og ændredes af Rigsdagen. I sidste ende må

svaret altså være: folkestyret selv og dets rigsdag og regering. Men kunne den til enhver tid siddende parlamentsmajoritet og regering så ikke, principielt og i værste fald, afgøre at oppositionen modarbejdede folkestyrets værdier – og forbyde den?

I det mindste ville en fremtidsrettet lovudmøntning af de nævnte forholdsregler mod offentligt ansatte have medført et *Berufsverbot*, i lighed med den vesttyske bestemmelse fra 1950 der skulle forhindre offentlig ansættelse af aktive i organisationer som arbejdede på »at undergrave den frie demokratiske grundorden.« (Det vesttyske *Berufsverbot* var ikke mindst rettet mod – kommunister).⁴²¹

Og mere generelt pegede DKP's elastiske formuleringer i retning af et brud med en relativ tolerant dansk demokratitradition, som i 1933 havde muliggjort at kommunisterne selv kunne fremsætte hensigtserklæringer om intet mindre end statens voldelige omstyrtelse. Konservative kræfter havde dengang ønsket et forbud mod DKP, men forgæves. (Det var dog også en demokratitradition som det fredløse DKP dagligt følte var blevet svigtet sammen med grundloven, da regeringen efter tysk pres indfangede kommunister og Rigsdagen derefter forbød kommunistisk virksomhed. Borgerlige og socialdemokratiske lederskribenter havde udtrykt klar tilfredshed hermed).⁴²² Og man havde kappedes om at være mest antikommunistisk. Den 17. juli 1941 undrede *Vestsjællands Social-Demokrat* sig således over de mange der nu luftede deres antikommunisme, for »vi har intet mærket til dem under den aarelange Kamp, Socialdemokratiet har ført mod Kommunismen.« Tre dage senere replicerede *Nationaltidende* at det »først og fremmest var konservative Stemmer, som krævede Forbud mod Kommunismen«, og erindrede om at Socialdemokratiet ikke var i front da danskere »udtalte deres Sympati for Franco under hans Kamp mod den spanske Kommunisme.«⁴²³ Ved juletid 1941 roste *Nationaltidendes* lederskribent dog den socialdemokratiske tid-

ligere social- og justitsminister K. K. Steincke for hans syn på kommunistloven, og for hans anerkendende bemærkning om at »selv de, der i Aarevis havde leflet med Kommunisterne, stemte for deres Ulovlighed og Udryddelse«⁴²⁴).

Den første regering som i givet fald skulle tage fat på at få kommunisternes ønskede forholdsregler mod demokratiets fjender implementeret, var den af Frihedsrådet programsatte befrielses- eller overgangsregering. Og her bevæger jeg mig ind på det andet område hvor *Folkets Vilje Landets Lov* skærpede Frihedsrådets formuleringer.

Frihedsrådet havde alene i generelle vendinger krævet at overgangsregeringens medlemmer ikke måtte være »kompromitteret ved deres Optræden under Besættelsestiden«. I DKP's program plæderedes mere specifikt for at modstandsbevægelsen skulle være den dominerende kraft i overgangsregeringen: En »Folkeregering« repræsenterende de »mest fremadstræbende Kræfter« skulle dannes – og »mest betryggende« ville det være om frihedsbevægelsen, som kraftigst havde bekæmpet samarbejdspolitikken, kom til »at præge den kommende Regering«.⁴²⁵

DKP's opfattelse var allerede blevet luftet offentligt i slutningen af august 1944, hvor *Land og Folk* angav Frihedsrådets øgede autoritet som begrundelse for at en overgangsregering ikke mere kunne dannes »udenom Frihedsbevægelsen«. I den interne skolingspjece *Vor Politik* (1944) var meningen tydeliggjort idet der direkte forlangtes at modstandsfolkene blev »toneangivende«. En holdning der blev offentlig i marts 1945, hvor »Folkets tarv«, ifølge *Land og Folk*, nu krævede at modstandsbevægelsen blev »Kærnen i den kommende regering«.⁴²⁶

Nogle historikere har senere anholdt denne holdning som demokratisk betænkelig. Med rette – vel at mærke i *det omfang* kravet »Ingen regering udenom Frihedsbevægelsen« udlagdes

som »Folkets vilje«, hvad *Land og Folk* fx gjorde den 9. september 1944.⁴²⁷ For ingen kunne før et frit valg i et frit land *vide* hvad der var folkets vilje. Så set fra denne synsvinkel kan holdningen nok udlægges som et problematisk forsøg på at gøde jordbunden for regeringer hvis autoritet ikke legitimeres ved *valg*, men ved dets medlemmers gode indsats for den rette *sag*.⁴²⁸ Denne kritik har dog sin begrænsning. For vel mente DKP at modstandskampen havde givet frihedskæmperne en særlig moralsk autoritet, og at frihedsbevægelsen derfor burde stå centralt i overgangsregeringen. Men samtidig forpligtede DKP sig både før og under overgangstiden på en videre forfatningsmæssig udvikling, samt på overgangsregeringens opgave i at udskrive nyvalg. Som Alfred Jensen fremhævede på det første CK-møde efter befrielsen: »En vigtig Opgave er det at faa udskrevet Valg til baade Folketing og Landsting, for Rigsdagen er ikke forfatningsmæssig.«⁴²⁹

Overgangstiden, hvor modstandsfolk ifølge DKP burde sidde i regering alene i kraft af deres fortjenester, var i tidens terminologi perioden fra befrielsesdagen og indtil det første valg. Herefter skulle regeringen atter udpeges på normal parlamentarisk vis. Hele dette spørgsmål om den videre strategis karakter behandles nærmere senere, hvor jeg bl.a. vil undersøge betydningen af en situation i 1946 hvor DKP i offentlige udtalelser hævdede folkenes oprørsret som stående over de parlamentariske spille-regler, hvis statsmagten knægtede folkets frihedsrettigheder.

Det skal dog allerede noteres at implikationerne heraf ikke ændrer ved at det parlamentariske princip indgik med vægt i DKP-ledelsens vision for den videre reformudvikling frem mod socialismen. Princippet fremgik da også af både internt materiale som *Vor Politik*, samt af det udadvendte *Folkets Vilje Landets Lov* der lovede: »Saasnart frie valg til Rigsdagen har fundet Sted, bør Regeringen selvsagt udgaa af Folketinget«.⁴³⁰ Og intet i arkivmaterialet fra efterkrigstidens partiledelsesmø-

der peger reelt i anden retning. Vel var der efter befrielsen elementer både i og udenfor DKP som var utilfredse med partiets regeringsdeltagelse, parlamentariske vej og manglende udnyttelse af modstandsbevægelsens væbnede magt, men sådanne kræfter blev sat klart på plads af partiledelsen.⁴³¹

Ved vurderingen af DKP's ønske om modstandsbevægelsens dominans i overgangsregeringen må man holde sig dette for øje. Og hertil være opmærksom på at hele spørgsmålet om legitimitetskriteriet for overgangsregeringens sammensætning ikke var så ligetil. For på trods (og på grund?) af det vældige antal stemmer der tilfaldt samarbejdspolitikken partier – 94,6% af de afgivne, skønt DKP og *Frit Danmark*⁴³² under illegalitetens betingelser opfordrede til at stemme blankt – så havde kommunister og andre fra modstandslinjen absolut en begrundet pointe når de i overensstemmelse med Frihedsrådets overgangsprogram hævdede at valget i Danmark den 23. marts 1943 ikke var frit og repræsentativt. Landet var besat, al antitysk og kommunistisk agitation og virksomhed forbudt, DKP's parlamentarikere og medlemmer fredløse.⁴³³ Og selvom censuren under besættelsen teknisk set var en slags beordret selvcensur – »for befolkningens informationsfrihed og politiske meningsdannelse var det ligefuldt censur«, som Henning Koch mange år senere fastslog i sin juridiske disputats om nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder i Danmark 1932-1945.⁴³⁴ De ved befrielsen siddende rigsdagsmedlemmer kunne følgelig ikke uden videre hævdes at være folkets legitime demokratiske repræsentanter, mente DKP. Rigsdagen var ikke »forfatningsmæssig« som Alfred Jensen sagde i maj 1945.

Hvilke kriterier der skulle ligge til grund for overgangsregeringens sammensætning *var* diskutabelt, udgangspunktet for DKP var altså modstandsbevægelsens dominans, for de »gamle politikere« at valgresultatet i 1943 måtte være altafgørende. Men diskussionen endte med et kompromis om ligelig repræ-

Befrielsesregeringen. Stående fra venstre: Hans Hedtoft-Hansen (Soc.), Alfred Jensen (DKP), H.C. Hansen (Soc.), Mogens Fog (Frit Danmark), Erik Eriksen (Venstre), Aksel Larsen (DKP), Arne Sørensen (Dansk Samling), Frode Jakobsen (Ringen). Sid-dende: Carl Petersen (Soc.), A.M. Hansen (Radikale), Knud Kristensen (Venstre), Vil-helm Buhl (Soc.), Vilhelm Fibiger (Konserv.), Niels Busch-Jensen (Ringen), Ole Bjørn Kraft (Konserv.). Fraværende: John Christmas Møller (Frie danske i udlandet), Hen-rik Kauffmann (Frie danske i udlandet), Kristen Juul Christensen (Dansk Samling). (Frihedsmuseet)

sensation fra begge lejre. Dog gik de fleste tunge fagministerier til de »gamle politikere«, og regeringschef blev Vilhelm Buhl, der som socialdemokratisk statsminister i 1942 havde fordømt sabotagen og opfordret befolkningen til at »medvirke« ved opklaringen.⁴³⁵

Når overgangsregeringens sammensætning var særdeles vigtig for DKP skønt man altså anerkendte at nyvalg snart skulle finde sted, skyldtes det partiets ønske om at overgangsregeringen, samtidig med iværksættelsen af retsopgør og udrensning, blev *igangsætter* af et reformprogram med et videre venstreperspektiv. Et sådant program kunne bedst gennemføres af kræfter fra

modstandsbevægelsen, mente partiet.

Parallelt med bestræbelsen på at få disse kræfter til at præge overgangsregeringen, tilstræbte man derfor en fælles politisk platform for modstandsbevægelsen. En bestræbelse der den 17. april 1945 kulminerede med at DKP sammen med Dansk Samling fremlagde et forslag i Frihedsrådet til fælles socialt og økonomisk overgangsprogram for modstandsbevægelsen. Det begrænsede og moderate program blev umiddelbart positivt modtaget i kredsen – men faldt på modstand fra *Ringens* Frode Jakobsen der principielt fastholdt at modstandsbevægelsens forpligtende sammenhold ikke skulle og kunne række udover det nationale spørgsmål. Efter krigen blev episoden stærkt om-diskuteret. Skønt socialdemokraten Frode Jakobsen i april 1945 »stort set var enig i indholdet«, spurgte han således senere om programmet mon »kunne have været led i en plan om 'folkedemokratisering' af Danmark«. ⁴³⁶

Men uanset om episoden er blevet overdramatiseret i den kolde krigs senere perspektiv ⁴³⁷, så var den i hvert fald et udtryk for at overgangsregering og -tid i DKP's koncept ikke var en isoleret parentes der blot skulle »rydde op« efter besættelsen – men indgik organisk i DKP's samlede strategi for vejen mod socialismen. I *Folkets Vilje Landets Lov* ses »folkeregeringens« opgaver derfor også opregnet uden klar distinktion mellem tiden under og efter overgangsregeringen. ⁴³⁸

Hvorledes så denne vej da ud?

Vejen til socialismen

I sin hovedtale den 27. maj 1945 på det første CK-møde efter befrielsen, analyserede minister i befrielsesregeringen og fungerende partiformand Alfred Jensen landets og partiets udvikling under krigen, samt »den politik der skal føres frem i tiden«. Han tegnede billedet af en kontinuerlig demokratisk DKP-linje siden

Aksel Larsens Odense-tale i 1938, en linje hvorefter partiet ville forsvare rettighederne i det eksisterende om end ufuldkomne demokrati, og alene søge at vinde flertal for en samfundsomformning ved »Argumentationens Hjælp« (Hitler-Stalin pagten og denne tids ultravenstretendenser omtaltes ikke).⁴³⁹

Og hvad fremtiden angik, var talen præget af stor optimisme – en optimisme vi genfinder overalt i kilderne fra befrielsessommeren. Således har Bent Jensen afdækket hvorledes den sovjetiske korrespondent Boris Jelsukov den 17. maj, efter samtaler med ledende danske kommunister, hjemrapporterede at kommunisterne efter Alfred Jensens mening kunne mønstre 70% af stemmerne ved det kommende valg.⁴⁴⁰ Det var dog næppe partiet DKP, men en samlet og politiseret modstandsbevægelse som Alfred Jensen mente kunne indhøste et så svimlende stemmetal. I Jelsukovs referat omtalte Alfred Jensen nemlig generelt DKP og modstandsbevægelsen »i samme åndedrag«, noterer Bent Jensen. I samme retning peger en vurdering af Frihedsrådets popularitet, som Mogens Fog i en dagbogsoptegnelse fra 6. april 1945 tillægger Alfred Jensen: »Han vurderer folkestemningen for os meget højt (op mod 70%) også efter afslutningen.«⁴⁴¹

Alfred Jensen fortalte centralkomiteen at der var opstået en »vis Ligevægt mellem Klasserne, hvilket er kommet til Udtryk ved Dannelsen af Folkeregeringer med kommunistisk Deltagelse i de befriede Lande«. Socialismen var i det hele taget blevet populær overalt, og selv om den ikke ville blive realiseret i den nærmeste fremtid ville arbejderne dog blive de førende i landenes politik, som de havde været det i frihedskampen. Afgørende for hele denne udvikling og de nye muligheder var dels Sovjetunionens og de nationale arbejderklassers øgede autoritet grundet indsatsen mod Hitler-Tyskland – dels at arbejderne var begyndt at optræde som en enhed.⁴⁴²

Dette spørgsmål om *enhed* samt en videre venstreoriente-

ret koalitionsopbygning stod helt centralt for DKP's fremtidshåb i denne tid. I ovennævnte samtaler med Jelskov havde Aksel Larsen endog forudset en splittelse i Det konservative Folkeparti, hvorefter et venstreorienteret flertal under ledelse af den angiveligt pro-kommunistiske Christmas Møller kunne tilslutte sig en venstreblok.⁴⁴³ Og Alfred Jensen mente nu at arbejderklassens enhed, dvs. en partimæssig forening af DKP og Socialdemokratiet, var nødvendig »hvis vort Program skal realiseres«. Også her var Alfred Jensen optimist: Tiden var løbet fra »Eksistensen af to Partier«, og enheden var allerede skabt fra neden. Opgaven var nu »at faa den øverste [socialdemokratiske] Ledelse til at bøje sig for dette Faktum.« Desuden burde også hele modstandsbevægelsen samle sig om et fælles socialøkonomisk og politisk program, hvilket ville være gavnligt »hvis Frihedsraadets Program skal realiseres og vort Program i det hele taget anvendes.« Alfred Jensen fremstillede således modstandsbevægelsens og DKP's programmatisk synspunkter og interesser som nærmest sammenfaldende, og talte om forudsætninger for »Realiseringen af vort og Modstandsbevægelsens Program ...«⁴⁴⁴

Denne programrealisering skulle tydeligvis ske gennem Rigsdagen, og i den første tid via den befrielsesregering som DKP selv havde sæde i. Alfred Jensen lagde dog ikke skjul på at regeringen indeholdt store ideologiske spændinger, men kommunisterne ville strække sig vidt og arbejde loyalt, blot regeringsarbejdet førte »til Samling af Folket mod Reaktionen, saaledes at Folkets Vilje kan blive Landets Lov!« Og han roste statsminister Buhls trontale for at udtrykke støtte til bl.a. afstraffelse af landsforrædere, »Udrensning i Administrationen«, »en fornuftig Afvikling af Modstandsstyrkerne og Demokratisering af Hæren«, samt sociale forbedringer. Ikke desto mindre var det en »vigtig Opgave« for DKP at få udskrevet valg.⁴⁴⁵

Det var således en fredelig og forfatningsmæssig vej der

blev udstukket fra DKP's første CK-møde efter undergrundstiden. Og i et diskussionsindlæg på næste CK-møde den 13.-14. august pointerede også Aksel Larsen de historiske muligheder for en »Fredelig Overgang« til socialismen. Men tilføjede: »En Betingelse herfor er, at Hæren og Politiet er gennemsyret af Demokrati«. ⁴⁴⁶ Hvad lå der nærmere bag denne betingelse?

Statens og magtmidlernes demokratisering

Først må man naturligvis fastslå at omsorg og bekymring for statslige magtmidlernes demokratiske habitus var og er en indlysende generel nødvendighed i demokratier. Historien fremviser adskillige eksempler på denne nødvendighed, som når demokratisk valgte regeringer er blevet knust af militære oprør.

Under den spanske borgerkrig 1936-39 havde mange danske kommunister personligt erfaret et sådant militært oprør, som kæmpende i *de internationale brigader* på den lovlige regerings side. ⁴⁴⁷ Og det havde naturligvis ikke undgået kommunisternes opmærksomhed at hjemlige konservative kredse så med sympati på Francos oprør. Allerede en uge efter borgerkrigens udbrud opponerede *Jyllands-Postens* lederskribent mod de der mente at oprøret skete mod en lovlig regering: »Dette er kun formelt rigtigt.« ⁴⁴⁸ Og *Nationaltidendes* ros i 1941 til de der sympatiserede med »Franco under hans Kamp mod den spanske Kommuniste« er tidligere nævnt.

Efter verdenskrigen var frygt for obstruktion eller voldeligt oprør imod en demokratisk besluttet dansk socialisering da heller ikke forbeholdt paranoide kommunister. Professor Alf Ross skrev således i 1946 (som opfordring til en *gradvis* socialistisk samfundsudvikling) at hvis et snævert demokratisk flertal en dag besluttede fuldstændig socialisering af kapitalen, skete et af to: »Enten vilde den borgerlige Fraktion sætte sig til Modværge ved Sabotage og aaben Kamp«, eller også ville de

borgerlige kræfter underkaste sig, men »uden indre Tilslutning og Loyalitet.«⁴⁴⁹

Men dernæst må man bemærke det væsentlige forhold at DKP's fredelige og legale vej *ikke* indebar en opgivelse af partiets principielle marxistiske opfattelse af staten som den herskende klasses stat. Hvorfor DKP betragtede den danske efterkrigsstat som stadig væsentligst behersket af kapitalistklassen, et reaktionært mindretal. Partiet fulgte dog ikke mere Lenins universelle lære om at man derfor måtte »sønderslå« den gamle stat. Men man mente at den kapitalistiske stats klasse-mæssige og dermed ideologiske orientering gradvist og fredeligt måtte, og under de nye internationale og nationale styrkeforhold kunne,⁴⁵⁰ ændres via legale flertalsbeslutninger og indgreb.

Denne politik kunne så udlægges mere eller mindre radikalt. Under en diskussion på CK-mødet i august 1945 kom CK-kandidatmedlem Isi Grünbaum ifølge mødeprotokollen »med nogle Betragtninger om Forstaaelsen af Begrebet Proletariatets Diktatur. Ved gradvis Erobring af Embedsmandsstanden maa Staten bringes til at smuldre indefra«. En således smuldrende stat var dog ikke konsistent med DKP's autoritative forestillinger, og partisekretær Holger Vivike var da heller »ikke enig med Grünbaum med hensyn til Udtrykket Proletariatets Diktatur«, fortæller protokollen.⁴⁵¹

DKP ville ikke lade staten hverken smuldre eller sønderslå – men ville »udbedre Statsapparatet gennem Udskiftning af antidemokratiske Elementer«, og ville »ved Valgene og mellem Valgene« fremme folkets aktivitet imod »Demokratiets Fjender«, som Gelius Lund udtrykte det i en autoritativ teoretisk artikel i december 1945.⁴⁵² Og som jeg senere kommer nærmere ind på: Netop efter besættelsen stod DKP med særlige og smertelige erfaringer med den danske statsmagts (regeringens, Rigsdagens, embedsmændenes, politiets) handlinger og holdninger. Erfaringer som nok kunne forstærke partiets kombi-

»Folket kræver nu:«.
DKP-plakat ved
befrielsen, bl.a. med
krav om udrensning.
(Foto hentet fra
Nørlund2 s. 207)

rede udrensnings- og demokratiseringsønsker, ikke mindst med videre henblik på at sikre den forfatningsmæssige vej til socialismen imod obstruktion fra de »antidemokratiske Elementer« indenfor statsapparatet. En obstruktion som selvsagt ville være særlig alvorlig hvis den udgik fra statens magtmidler.

Både politi og hær omfattedes følgelig af DKP's demokratiseringsønsker, men som statens stærkeste magtmiddel stod hæren klart i centrum. Den danske hær var traditionelt statsloyal og ikke-politiserende. Men vel ikke mindst vrede over den socialdemokratisk-radikale forsvarspolitik havde ført 5-10% af officererne ind i DNSAP, Værnemagten og Waffen-SS. Og skønt officerskorpset i øvrigt generelt var anti-tysk under besættelsen,

fik DKP som en ledende modstandskraft førstehåndskendskab til hærledelsens manglende kærlighed til modstandsbevægelsen og klare forsøg på at kontrollere og inddæmme denne. At hærledelsens holdning så ikke mindst skyldtes dennes og samarbejdspolitikernes forenede frygt for kommunisternes videre intentioner – og at hærledelsen her, som i øvrigt under besættelsen, handlede ud fra hvad man så som en grundlæggende loyalitet overfor den legale danske stat – havde modstandsbevægelsen generelt og kommunisterne specielt naturligvis ringe forståelse for.⁴⁵³

Et krav om at demokratisere hæren udviklede sig følgelig under besættelsen, ifølge historikeren Palle Roslyng-Jensen som en fusion mellem traditionelle venstrefløjskrav om forandringer i militæret, og en mere generel bevægelse mod mere demokrati i samfundet som udsprang af besættelsestidens folkelige mobilisering og selvbevidsthed. Også i bredere ikke-kommunistiske dele af modstandsbevægelsen nød demokratiseringsprojektet altså støtte. Og Socialdemokratiet, der i lighed med kommunisterne traditionelt så med mistro på hærens borgerlige officerskorps, lovede i sit efterkrigsprogram at en »virkelig demokratisering af forsvarsmagten gennemføres.«⁴⁵⁴ Men DKP var klart den mest forberedte og udfarende kraft i de politiske forsøg på en »demokratisering« af hæren, som udfoldede sig i 1945. Fra det interne *Vor Politik* og udadvendte *Folkets Vilje Landets Lov* og frem til agitationen, folketingsinitiativerne og valgprogrammet efter befrielsen, kan vi se de samme demokratiseringsforslag gå igen. Forslag som kan grupperes indenfor tre *tæt forbundne* tilgange⁴⁵⁵ til skabelse af et nyt forsvar der måtte formodes mere velvilligt indstillet overfor en venstreorienteret udvikling:

Én tilgang foreskrev direkte udrensning efter sindelag og opførsel (altså en art Berufsverbot). Sådanne udrensningskrav rettet mod hæren var fast indslag på de mange møder og parader

af modstandsfolk efter befrielsen. Også fra yngre officerskredse lød krav om udrensning af officerer der havde været medlem af eller sympatiseret med det danske nazistparti, eller som ved passivitet eller på anden måde havde svigtet i besættelsesårene. Og DKP var helt enig. Som vi har set havde partiet jo allerede i *Folkets Vilje Landets Lov* endog forlangt generel udrensning af alle offentlig ansatte personer der havde udtalt sig ringeagtede om demokratiet. Angående hæren havde man mere specifikt krævet de »Reaktionære Elementer« ud af befalingsmandskorpserne. Og i valgprogrammet op til efterårsvalget 1945 hed det at forsvaret skulle »gennemsyres af demokratisk ånd«. ⁴⁵⁶

En anden tilgang byggede på traditionel reformsocialistisk klassemæssig udligningspolitik, som forudsætning for nedbrydelse af borgerskabets magtprivilegier og for samfundets videre demokratisering. I relation til hæren krævede DKP her at udvælgelse, eksamensbetingelser og uddannelse skulle fastlægges således at »Folkets Sønner« kunne blive officerer, og at egnede menige »uden Foruddannelse kan stige til de højeste Poster«. Til denne sociale mobilitetspolitik hørte også bedre indkvarterings-, forplejnings- og lønningsforhold for de menige. Med andre ord: Hær og officerskorps skulle præges af arbejderklassen via en art positiv særbehandling hvor adelig herkomst og formue »snarere [skulle] virke som et Minus ved Stillingers besættelse«. Når officerskorpset hidtil ikke havde nærret »for store Tanker« om demokratiet, skyldtes det nemlig at korpset hovedsageligt var udgået fra overklassen. ⁴⁵⁷

Endelig byggede en tredje tilgang på den deltagelsesdemokratiske opfattelse: at demokratisk deltagelse og indsigt ikke bør begrænses til det repræsentative politiske niveau. I et socialistisk perspektiv og i sammenhæng med gennemførelsen af den klassemæssige udligningspolitik kunne denne tilgang samtidig sikre folkelig kontrol med statsinstitutionerne, og hindre at disse saboterede demokratisk vedtagne samfundsforændrende

reformer. Her krævede DKP i forsvarsspørgsmålet at de menige skulle have »demokratiske Rettigheder, herunder Ret til at vælge Tillidsmænd ...« Og mere grundlæggende plæderede DKP for at hele folket skulle »drages med ind i Forsvaret«. I det sidste lå dels at den almindelige hær skulle være en værnepligts- og ikke en professionel hær, dels netop at *folket* skulle bevæbnes – et principielt synspunkt som mandede ud i forslaget om »et frivilligt Hjemmeværn«, med frihedskæmpere som grundstamme, men i øvrigt åbent for enhver våbenfør og forsvarsvillig dansker. DKP var således, sammen med borgerligt-nationale kredse, en væsentlig kraft bag den proces der endte med *Hjemmeværnet*. Og modstandsbevægelsens »General Johansen«, kommunisten Svend Wagner, blev da også første formand for det foreløbige landsforbund for danske hjemmевærnsforeninger.⁴⁵⁸

Men det lykkedes ikke for DKP at få hjemmевærnet organiseret som »en fuldstændig selvstændig bevægelse opbygget efter samme princip som modstandsbevægelsen«, hvilket Svend Wagner ellers havde krævet på et møde for repræsentanter for alle landets modstandsorganer i juni 1945.⁴⁵⁹ Dette krav er senere blevet tolket som et forsøg på at skabe en *modmagt* der så vidt muligt lå uden for statens indflydelse. DKP kunne jo her være blevet inspireret af »dobbelmagten« i Rusland 1917, hvor arbejder- og soldaterrepræsentanternes sovjetter i tiden mellem februar- og oktoberrevolutionen udgjorde en potentiel og i stigende grad reel modmagt til den provisoriske regering.⁴⁶⁰ Til denne parallelisering må vel indvendes at DKP i 1945, til forskel fra bolsjevikkerne i 1917, i høj grad satsede på at arbejde *indenfor* den eksisterende borgerligt-liberale stat, for at præge og forandre denne med forfatningsmæssige midler. I en intern studie-kredsvejledning fra 1944, som behandles senere, havde partiet da også udførligt afvist eksistensen af nogen »Analogi mellem Udviklingen i Rusland 1917 og Udviklingen i Danmark« efter besættelsen – »til Eftertanke« for kommunister der forestillede

»sig en Kopiering af Begivenhederne dengang.«⁴⁶¹

Men uanset intentioner: DKP's oprindelige ønsker til hjemmевærnets status *ville*, om opfyldt, ikke desto mindre have åbnet døren for en selvstændig folkelig militær styrke, der potentielt kunne bryde statsmagtens voldsmonopol. Og i det mindste kunne DKP næppe have overset mulighederne i et statsuafhængigt folkeligt magtmiddel, præget af en modstandsbevægelse som DKP havde betydelig indflydelse i. Et sådant magtmiddel kunne jo i givet fald netop afskrække eller imødegå de udemokratisk bagstræberiske elementer indenfor statsapparatet som DKP's demokratiseringspolitik i øvrigt ikke fik has på. Men et afgørende demokratisk problem ville naturligvis stå tilbage: Hvis et uafhængigt hjemmевærn således skulle være garant for det folkestyrede statsapparats demokratiske opførsel, hvem skulle så være garant for hjemmевærnets demokratiske ditto?

Om et uafhængigt hjemmевærns betydning for DKP's strategi må dog sluttelig bemærkes at partiet ikke kæmpede længe for, og ikke gjorde noget stort nummer ud af, sit særlige krav til hjemmевærnets status. Allerede på CK-mødet i august 1945 fremstillede Alfred Jensen sagen som om DKP var godt tilfreds med at regeringen nu var indstillet på at forberede et egentligt hjemmевærn ved skabelse af hjemmевærnsforeninger omfattende modstandsstyrkerne – »og det hele skal fungere under Statens Ledelse«. ⁴⁶²

Parlamentarisk udvikling – under udenomsparlamentarisk pres

Lad mig opsummere. I befrielsessommeren 1945 kalkulerede DKP med følgende udvikling:

1. En fase hvor befrielsesregeringen skabte grundlaget for en venstreorienteret politik og et demokratiseret

statsapparat. (Demokratiseret i betydningen socialt/klasse-mæssigt forandret, men også i betydningen udrenset i forbindelse med et hårdt retsopgør).

2. Et rigsdagsvalg som kommunisterne ville vinde. Måske allerede her som ledende kraft i et enhedsparti⁴⁶³ og i hvert fald indenfor en koalition baseret på arbejderklassen i samarbejde med mellemlagene og omfattende bl.a. en politiseret modstandsbevægelse.

3. Indsættelse af en ny parlamentarisk funderet regering som ville fortsætte og udvide befrielsesregeringens arbejde – med demokratisering af statsadministration og magtmidler samt hele det økonomiske og politiske liv, i overensstemmelse med kommunisternes klassebevidste og lighedsorienterede mål og synspunkter.

4. En videre forfatnings- og valgbaseret vej frem mod socialismen. (Hvor lang denne vej så var projekteret – helt ind i socialismen? – diskuteres senere).

Men for at sikre en sådan politik *fra oven* måtte de folkevalgte ifølge DKP's opfattelse holdes til ilden og udsættes for et stadigt pres *fra neden*. På CK-mødet den 27. maj 1945 havde Alfred Jensen således krævet at »Arbejdspladsernes bevægelser holdes i Gang« – deputationer og resolutioner måtte sendes til Rigsdagen hvis »Vandrehal maa fyldes af Arbejderbevægelsens Folk, ligesom den i Besættelsens første Maaneder var fyldt af Arbejdsgivere og Repræsentanter for Udbyttede, som dengang fik kornloven etc.«⁴⁶⁴ Og netop denne mobiliseringspolitik har givet anledning til nødvendig agtpågivenhed, men også til vel håndfaste historiske slutninger. Således er det med henblik på overgangstiden blevet hævdet at »partiet lod sig på ingen måde stoppe af parlamentariske flertal. For med orienteringen mod udenomsparlamentarisk massemobilisering lagde DKP op til at tvinge sin politik igennem, i givet fald også på tværs

af de parlamentariske flertal.« En slutning der ikke synes at bero på specifikt kildemateriale, men på en samlet vurdering af DKP's principielle »antidemokratiske karakter«, langsigtede intentioner, og støtte til udviklingen i Østeuropa.⁴⁶⁵ Under alle omstændigheder – massemobiliseringstaktikken var bemærkelsesværdig.

Mobiliseringstaktikken *som sådan* kan kaldes udenomsparlamentarisk eller ekstraparlamentarisk, men næppe antiparlamentarisk. Generelt går den ud på at påvirke regering og folkevalgte samt vælgerbefolkningen, men adskiller sig herved ikke principielt fra nutidens medieejeres, spindoktorers, lobbyisters og økonomiske magtgruppers mindre gennemskuelige påvirkningsmetoder. Taktikken implicerer ikke i sig selv en forkastelse af et parlamentarisk flertal der modstår strejkers pres, demonstrationers råb, deputationers tale. Kun hvis taktikken tilsættes egentlig vold, eller en intimiderende trussel om vold hvis ikke de folkevalgte makker ret, kan man tale om en klart udemokratisk fremgangsmåde.

DKP udøvede ingen sådan vold. Men kan en intention om en sådan vold eller trusselspolitik udlæses af DKP's interne ledelsesdiskussioner og udsagn i disse befrielsesår? Ikke direkte i hvert fald. Men én bestemt offentlig episode vakte stærk opsigt i datiden og må også i dag vække til eftertanke:

I forbindelse med udsigten til et regeringsindgreb overfor nogle løbende overenskomstmæssige strejker, opfordrede Aksel Larsen på et 1. maj møde i 1946 slagteriarbejderne til at nægte at acceptere et sådant indgreb i strejkeretten. Og da dette blev udlagt som noget nær en opfordring til ulovligheder, uddybede DKP-formanden et par dage efter:⁴⁶⁶ »Det er fuldstændig rigtigt, at i givet fald kan vi (ligervis med Stauning i 1910) tænke os at sætte ind med udenomsparlamentariske aktioner, hvis statsmagten træffer en antidemokratisk afgørelse, der er et attentat på en væsentlig del af befolkningens frihedsrettigheder.

Viljen hertil havde vi under besættelsen, og vi omsatte den i praktisk og resultatrig handling, hvilket datidens parlamentarikere fik at føle. Vi har stadigvæk viljen hertil ...» Og Larsen retfærdiggjorde denne vilje med en henvisning til oprørsretten i den franske menneskerettighedserklæring og den amerikanske uafhængighedserklæring, »som direkte foreskriver folkets pligt til om fornødent at gøre oprør mod statsledere, der handler mod folkets vilje eller træder dets rettigheder under føde.« DKP agtede følgelig – som under besættelsen – at sætte sig »i spidsen for folkets kamp mod den, der vil knægte folkets frihed«. ⁴⁶⁷

Det er klart at denne flertydige erklæring fra DKP's formand var en advarsel og en form for trussel overfor regering og folketing. Men hvad havde Larsen mere konkret i tankerne når han her henviste til modstandskampen og oprørsretten? Omfattende strejker? Utvivlsomt. Væbnet opstand, gadekampe, besættelse af Christiansborg? Næppe. Aksel Larsens tone var militant – hvilket dog sandsynligvis primært var udtryk for et stadigt stærkere følt behov hos DKP-lederne for at profilere partiet, i frustration over at den bredt favnende enhedslinje ikke bar frugt. Og ikke et udtryk for at partiets erklærede valg af en fredelig og legalistisk vej mod socialismen havde været uærligt ment, eller var opgivet. Til sandsynliggørelse af dette springer jeg tilbage og ser på partiets erfaringer siden Alfred Jensens optimistiske CK-tale i maj 1945, hvorved der samtidig kan kastes yderligere lys over disse første efterkrigsårs kommunistiske demokratiovervejelser.

Forhandlinger mellem DKP og Socialdemokratiet om partisammenslutning blev påbegyndt i juni 1945, men brød sammen allerede i august. Forhandlingerne, og årsagerne til sammenbruddet, skal ikke nærmere udredes. Men visse positioner må trækkes frem.

Det kan konstateres at de kommunistiske ledere under en-

Forhandlingsdelegationerne i samlingsforhandlingerne mellem DKP og Socialdemokratiet – fra første møde den 22. juni 1945. Fra venstre Carlo Hermansen (DKP), H.C. Hansen (Soc.), Aksel Larsen (DKP), Alfred Jensen (DKP), Johannes Hansen (DKP), Eiler Jensen (Soc.), Vilhelm Buhl (Soc.), Alsing Andersen (Soc.), Ib Kolbjørn (Soc.), Svend Nielsen (DKP), Hans Hedtoft (Soc.), Johan Strøm (Soc.), Børge Houmann (DKP). På billedet mangler Martin Nielsen (DKP). (Arbejdersmuseet & ABA)

hedsforhandlingerne i sommeren 1945 havde åbenlyse vanskeligheder med »proletariatets diktatur«, et begreb som man ikke så sig i stand til direkte at forkaste. At dømme alene ud fra forhandlingsreferaterne skyldtes dette primært principielle dogmatisk-ideologiske hensyn, herunder at en åben forkastelse kunne opfattes som en revisionistisk kritik af Sovjetunionen (senere ser jeg nærmere på den videre udvikling i DKP's forhold til proletariatets diktatur i de første efterkrigsår). På det sidste forhandlingsmøde beklagede Aksel Larsen sig således over socialdemokraternes krav om at DKP »højtideligt skal stå op og afsværge enhver tanke om det, der hedder proletariatets diktatur. Det er en torpedering af alt, hvad der hedder Marxisme, og samtidig en torpedering af forholdet til Sovjetunionen.« DKP kunne derfor »af principielle grunde« ikke »afsværge enhver tro på proletariatets diktatur.«⁴⁶⁸

Men samtidig søgte de kommunistiske forhandlere at afdramatisere begrebet. Det drejede sig om at »flertallet skal bestemme«, sagde Alfred Jensen på mødet den 2. juli. Og var »enig med Hedtoft-Hansen i, at i Sovjet-Unionen er styreformen betinget af de historiske forhold, ...« (Den socialdemokratiske forhandler Hans Hedtoft havde forinden dels udtalt at Rusland i 1917 af frygt for en fjendtlig omverden måtte »søge revolutionen gennemført og sikret«, dels udtrykt håb om at der nu »vil finde en nyorientering sted i det indre liv i Rusland«). Også Aksel Larsen fastslog at »selvfølgelig skal flertallet bestemme,« men præciserede at »det skal ikke forme sig således, at et forholdsvis mindre flertal skal diktere et stort mindretal. Mener, at man omkring arbejderklassen kan skare hele det arbejdende folk og grupper af landbruget og de intellektuelle, således at problemerne ikke kommer til at stå på samme måde, som tilfældet var i Spanien.« Larsens ærinde her var tydeligvis at lægge afstand til en snæver klassepolitik der satte befolkningsgrupper op imod hinanden og skabte risiko for tilstande à la den spanske borgerkrig. »Reaktionen« fandtes nemlig også i Danmark. Men landet kunne »ad fredelig vej ... nå frem til socialismen, forudsat, at masserne holdes i bevægelse, og at vi får omtrent hele folket med.«⁴⁶⁹

På det sidste forhandlingsmøde den 9. august søgte Alfred Jensen igen at berolige socialdemokraterne: Der kunne næppe rejses en antisocialistisk stemning på grund af diktaturudtrykket, Sovjetunionen var populær, og »vi må blot forklare folk, at proletariatets diktatur er aktivt demokrati.« Hvilket indebar at bevægelser der ville »demokratiet til livs« måtte forbydes. Den slags formuleringer beroligede dog ikke socialdemokraterne. Vilhelm Buhl krævede at man bekendte sig »til den form for demokrati, vi har i dag i Danmark«, og Hans Hedtoft advarede imod at lege med begreber som »russisk demokrati« – for »hvis man filmer med de begreber, slår man situationen ud af hæn-

derne på os.« Hvortil Alfred Jensen svarede: »Jamen jeg forstår ikke hvad man mener. Vi bekender os til demokratiet. Vi kan vel enes om at demokratiet skal være aktivt og holde sine fjender nede.«

Herefter tog Aksel Larsen over og søgte endog at lade forstå at skønt man altså ikke principielt kunne afsvære begrebet proletariats diktatur, var dette ikke ensbetydende med at begrebet skulle realiseres i en nutidig dansk virkelighed: »Man siger, at det vil skabe vanskeligheder, hvis vi kommunister vil proletariats diktatur, men hvem siger vi vil det«, spurgte han noget kryptisk. Og formanede sine socialdemokratiske forhandlingspartnere: »Hvis I vil henvise til at kommunisterne er væmmelige diktaturtilhængere, så kan man lave kommunistforskrækkelse, men det er der ingen grund til. Det forenede parti står på demokratiets grundlag. Med hensyn til motiverne mener vi, at der findes en farbar fredelig, demokratisk vej frem til socialismen her i Danmark, således som forholdene har udviklet sig.«⁴⁷⁰

Og i en sidste *Udtalelse* før sammenbruddet fulgte centralkomiteen op ved at pointere at det nye forenede parti ville stille sig »ubetinget på Demokratiets Grund og erklærer de demokratiske Menneskerettigheder som ukrænkelige. Disse Grundrettigheder er:

1. Ret til Arbejde og Fritid.
2. Ret til Uddannelse.
3. Ligeret for Mænd og Kvinder paa alle Samfundslivets Omraader.
4. Religions- og Samvittighedsfrihed.
5. Ytringsfrihed, Trykkefrihed og Forsamlingsfrihed.
6. Foreningsfrihed.
7. Demonstrations- og Strejkeret.
8. Den enkelte Borgers personlige Ukrænkelighed.«⁴⁷¹

Selvom sociale rettigheder var listet øverst, syntes intet altså at mangle fra frihedsrettighedernes ABC. Og det er måske også tvivlsomt hvor afgørende Socialdemokratiet egentligt vurderede DKP's uklare tale om og manglende principielle afsværgelse af begrebet »proletariatets diktatur« under enhedsforhandlingerne. På Socialdemokratiets kongres den 20. august, hvor Hans Hedtoft gav DKP skylden for sammenbruddet ved at have afvist et socialdemokratisk tilbud, erklærede Hedtoft nemlig videre at »sandheden er jo den, at kommunisterne har forladt deres gamle revolutionære linje«. Kommunisterne ledere var »jo nu – jeg havde nær sagt – kgl. hof-ministre, demokrater og reformister, ligesom alle vi andre syndige opportunistiske socialdemokrater. Det bør man kun rose dem for.«⁴⁷² (Men med disse ord fik Hedtoft naturligvis også pointeret at DKP så var overflødigt – arbejderne havde vel ikke brug for to socialdemokratier).

I hvert fald var forhandlingerne brudt sammen og blev aldrig siden genoptaget. DKP søgte at fastholde enhedsvisionen, og op til folketingsvalget den 30. oktober 1945 luftede man bl.a. tanken om en folkeregering af DKP og Socialdemokratiet, evt. sammen med de Radikale og de Konservative. Men Socialdemokratiet havde allerede erklæret »kamp mod kommunisterne« fra kongressen i august, en linje partiet konsekvent fastholdt under valgkampen og i årene siden. Det lykkedes heller ikke at samle modstandsbevægelsen til en fælles opstilling ved valget (»en skæbnesvanger Fejl«, konkluderede Alfred Jensen året efter). Og mens DKP nok vandt en betragtelig sejr ved valget med 18 mandater, gik Socialdemokratiet tilsvarende tilbage. Den store sejrherre blev partiet Venstre som herefter sad på regeringsmagten indtil november 1947.⁴⁷³

Disse skuffelser fik dog ikke DKP til at renoncere på sin bredtfavnende og demokrati-centrerede linje, da partiet i januar 1946 i Århus afholdt sin første kongres siden 1936. På denne 15. kongres vedtoges et *Politisk Program* (kaldt »Aarhus-

Den tilstræbte symbolik er klar: Frihedskampen fortsætter via stemmeurnerne. Kommunistisk agitationsbil med valgblyant og frihedskæmperarmbind, op til valget den 30. oktober 1945. (Frihedsmuseet)

programmet») hvori man fastholdt at Sovjetunionens styrke, det nye internationale samarbejde, folkenes og arbejdernes samling samt monopolkapitalens svækkelse, havde styrket muligheden »for en fredelig Overgang til Socialismen« også i Danmark. Man fastslog desuden atter de otte ovennævnte menneskerettigheder, med enkelte præciseringer. Og denne gang blev disse »ukrænkelige Grundrettigheder« eksplicit garanteret borgerne i et kommende *socialistisk* samfund (»et sandt Folkestyre«).⁴⁷⁴

I en forelæggelsestale kommenterede Alfred Jensen programmet samt medlemsforslagene og -indvendingerne hertil. Han medgav at en fredelig overgang til socialismen ikke var *garanteret*, man skulle ikke »gøre Regning uden Vært«, dvs. uden de ufredelige kapitalistkredse. Men netop derfor måtte man sørge for at ændre statsorganerne »saaledes at vi paa Lovens Grund med den demokratiske Hær og demokratisk Politik vil være i Stand til at slaa Reaktionen ned.«⁴⁷⁵

Desuden gennemgik Alfred Jensen medlemsreaktionerne på de otte grundrettigheder, rettigheder som tydeligvis i høj grad havde optaget både medlemmerne og programudvalget.⁴⁷⁶ Han kommenterede herunder indvendingen at ytrings-, trykke-, forsamlings- og mødefrihed »ikke maa indrømmes alle Partier, Nazisterne kunde udnytte dem til at undergrave Demokratiet.« Jensen fandt bekymringen overflødig da programmet andetsteds talte om at afværge alle reaktionære anslag. Og han fastslog at man måtte forbyde »Partier, som arbejder for at underminere Folkestyret.« Øjensynligt havde han her fascistiske partier i tankerne, idet han eksemplificerede med at man naturligvis ikke kunne »tolerere Opkomsten af Hitlere og Mussolinier.«⁴⁷⁷

På den anden side havde medlemmer også foreslået at man direkte burde indskrive retten til partidannelse. Programudvalget fandt det her tilstrækkeligt med nogle forklarende bemærkninger til programmet – bemærkninger hvis indhold gik igen i kongres-udtalelsen *Enheden maa skabes*, der skulle overbevise Socialdemokratiet om DKP's pluralistisk-demokratiske sindelag så enhedsforhandlingerne kunne genoptages. I udtalelsen lagde man afstand til et »Monopolpartisystem« og erklærede »Ret til Partidannelse« – dog »paa demokratisk Grundlag og for demokratiske Formaal«. Desuden godkendte kommunisterne »det danske Demokrati«, men krævede ret til at udvide og forbedre det.⁴⁷⁸

Men lige meget hjalp det. Socialdemokratiet nægtede fortsat ethvert samarbejde – også selvom kommunistiske fagforeningsfolk først på året 1946 viste stor kompromisvilje i overenskomstforhandlingerne, ikke mindst for at fremme enhedsbestrebelseerne.⁴⁷⁹ Så på CK-mødet den 3. april 1946 var den fremherskende opfattelse at noget måtte gøres, partiet måtte profilere sig. »Det har været svært at se nogen Forskel på Soc. [ialdemokratiets] og vor Linje«, som den københavnske murerformand Carlo Hermansen sagde, ifølge protokollen. Aksel

Larsen fastslog at de socialdemokratiske ledere simpelthen ikke ville enheden, så nu måtte DKP, uden at anlægge »en hadsk Tone«, afgrænse sig fra Socialdemokratiet og »gøre det klart, at der er to Partier, ...« Enhedsperspektivet skulle fastholdes, men taktikken lægges om, de menige socialdemokrater måtte belæres om deres ledesers fejlagtige linje gennem eksemplet fra en aktiv kommunistisk linje. Og Alfred Jensen mindede om at »Fredelig Indvoksen i Soc.[ialismen] betyder ikke Idyl, men Kamp og atter Kamp mod Reaktionen«.

Den skærpede tone måtte dog ikke opfattes som et opgør med den parlamentariske linje, tværtimod skulle DKP's medlemmer ifølge Aksel Larsen i højere grad forstå at partiet var »eneste konsekvente Forsvarer for Parlamentarismen og Folkestyret ... vi er de eneste, der staar på Grundlovens Grund. Det skulle gerne gaa over i Blodet paa vore Medlemmer.«⁴⁸⁰

Men partiet skulle altså nu afgrænse og profilere sig. Og det var på hele denne baggrund at Aksel Larsen i de første majdage 1946, efter varsler om et overenskomstindgreb, kom med sine radikale udtalelser om folkets ret til oprør. Den 10. maj blev et fra arbejderside forkastet mæglingsforslag ophøjet til lov, hvorefter meget omfattende strejker brød ud, applauderet af DKP's dagblad *Land og Folk* som påpegede at der nu ikke var »tyske bajonetter til at hjælpe reaktionen med at knægte Danmarks arbejderklasse«. Men DKP stod som parti alene med sin strejkestøtte, Socialdemokratiet vendte sig skarpt imod strejkerne som Aksel Larsen fik ansvaret for med sine trusler om »udenoms-parlamentariske aktioner«. Og DKP vurderede da også hurtigt at strejkerne ikke kunne føres til egentlig sejr, og søgte aktivt og med held at få dem under kontrol og stoppet. Bl.a. udsendtes en udtalelse der oplæstes i radioen, med opfordring til genoptagelse af arbejdet da man nu havde vist at »tyskertidens tvangslovgivning ikke er en farbar vej i det befriede Danmark«. ⁴⁸¹

En valgbaseret, fredelig – kampberedt vej

Skønt strejker således ikke førte til noget direkte resultat i maj 1946, er der næppe tvivl om at Aksel Larsen reelt havde haft netop sådanne massestrejker – og ikke forfatningsstridige voldshandlinger – i tankerne da han omkring 1. maj fremførte sine betragtninger om udenomsparlamentariske aktioner og oprørsretten. Massive strejker kunne og skulle bruges til at opnå *politiske* resultater. Det var en taktik som var indeholdt i hele massemobiliseringspolitikken. Og det var en taktik som DKP havde benyttet under besættelsen – og afgørende havde sejret med da partiet blev generalstrejkernes »stødtropper og egentlige kadreorganisation« under augustoprøret i 1943, som førte til samarbejdspolitikens fald og regeringens afgang den 29. august.⁴⁸²

DKP lagde stor vægt på dette augustoprør. Som et skoleeksempel på massemobiliseringens kraft, men også som en strøm-kæntring i dansk politisk mentalitet, hvor folket havde lært sine vældige kræfter at kende.⁴⁸³ Dette ses også i en passus fra en beretning som Aksel Larsen i september 1946 sendte til Moskva, en passus som her skal gengives da den leverer et prægnant internt billede af den kommunistiske efterkrigsstrategi.

»Vi anså – og anser – det for muligt, at folket med arbejderklassen som den førende kraft og kommunistisk parti som det førende parti kan udnytte den ved krigen og frihedskampen skabte situation til – under udnyttelse af demokratiets legale muligheder – at indgive dette demokrati en ny ånd, et nyt indhold, at skaffe sig mulighed for, støttet på legale magtfaktorer i samfundet, at forberede overgangen til socialismen ad veje,

som taktisk og tempomæssigt, men ikke principielt adskiller sig fra de veje, der er betrådt i f.eks. Tjekkoslovakiet. Vi forestiller os ingen fredelig indvoksen i socialismen. Vi regner ikke med, at det kan ske uden kampe, men at det historisk meget vel kan udvikle sig sådan, at den afgørende dato for Danmark blev den 29. august, hvor samarbejdets (kollaborationens) regering 'blev gået' af folkets politiske massestrejker«. ⁴⁸⁴

Hovedlinjen i erklæringen er konsistent med det allerede udredte. Men to formuleringer kræver nærmere refleksion:

Når Aksel Larsen således bedyrer at DKP ikke forestiller sig en »fredelig indvoksen i socialismen«, skal man først vide at indenfor den kanoniske *marxistisk-leninistiske* dogmatik signalerede anerkendende brug af netop termen *indvoksen* en tro på den skinbarlige reformistiske evolutionslære. ⁴⁸⁵ Derefter skal man vide at Aksel Larsens beretning afsendtes efter at Georg Laursen (bosiddende i Moskva, tilknyttet det sovjetiske kommunistpartis CK-afdeling for udenrigsforbindelser) i maj havde sendt en DKP-kritisk rapport til ledelsen i det sovjetiske kommunistparti og derefter i juli havde skrevet direkte til DKP's formand. I rapporten havde Laursen, på baggrund af tilsendt internt DKP-materiale, bl.a. hæftet sig kritisk ved DKP's syn på netop overgangen til socialismen. ⁴⁸⁶ Og endelig skal man erindre at en ledende kommunist som Alfred Jensen på CK-mødet den 3. april 1946 faktisk *havde* benyttet det famøse udtryk som en positiv betegnelse for DKP's vision – ganske vist i en sammenhæng hvor han mindede om at »Fredelig Indvoksen« i socialismen ikke betød manglende »Kamp mod Reaktionen« (se tidligere). Aksel Larsens forsikring om at DKP ikke troede på en fredelig *indvoksen* i socialismen, skal ses i hele dette lys – og kan ikke tolkes som en retræte fra forestillingen om en fredelig *over-*

gang til socialismen (med »kampe« i form af strejker osv.).⁴⁸⁷

Endvidere: I afsnittet *Kup-politik?* sættes der spørgsmålstegn ved »Pragkuppet« som tvingende »bevis« på et dansk kommunistisk kup hvis Danmark var blevet befriet af Den Røde Hær. Men fremgår det ikke netop af Aksel Larsens ovenstående erklæring at DKP under alle omstændigheder principielt ønskede at følge den vej som de tjekkoslovakiske kommunister var slået ind på? Jo, men her må det erindres at Aksel Larsen skrev sin beretning halvandet år *før* Pragkuppet, men kun fire måneder *efter* at de tjekkoslovakiske kommunister ved et frit valg havde fået 38% af stemmerne.

Om magtgrebet i 1948 primært skyldtes eksterne (sovjetiske) påvirkninger eller interne udviklinger i kommunistpartiet, har været omdiskuteret. At de tjekkoslovakiske kommunister i sidste halvdel af 1947 kom under et stærkt sovjetisk pres i forbindelse med koldkrigens polariserende tilfrysning, er der dog ikke tvivl om. Og Østeuropa-forskeren Søren Riishøj har fundet at de tjekkoslovakiske kommunister i hvert fald i 1945 og 1946 arbejdede »ud fra den tro, at magten kunne opnås gradvis gennem valg og i samarbejde med andre partier, især socialdemokraterne. Dersom Sovjetunionen ikke havde øvet pres på partiet, kan det meget vel tænkes at være forblevet KSC's strategi.«⁴⁸⁸

Hvorvidt det sidste er sandsynligt, skal ikke vurderes her. Men i hvert fald er det ikke indlysende – og kunne næppe være det for DKP i 1946 – at den tjekkoslovakiske vej som den fremstod i 1945-46 *måtte* udmunde i kup. Endnu på CK-mødet den 17.-18. maj 1947 kunne Gelius Lund inspirere forsamlingen med opbyggelige uddrag af Klement Gottwalds taler, hvori den tjekkoslovakiske kommunistleder og demokratisk udnævnte regeringsleder fraskrev sig proletariatets diktatur og dvælede ved Tjekkoslovaikiets nye »specifikke

vej« der ville blive »længere« – men var »vor egen vej til socialismen.«⁴⁸⁹

Hvad Aksel Larsen må have set i Tjekkoslaviet i 1946, var netop ikke kuppolitik *in spe*, men en succesfuld bekræftelse på farbarheden af den gradvise, legalistiske og parlamentariske reformvej som DKP selv havde udstukket, og som jeg i det foregående har forsøgt at klarlægge. DKP's perspektiv var en fredelig, dvs. ikke volds- eller kupbaseret, vej mod og overgang til socialisme, gennemført af valgte regeringer tilknyttet en blok af politiske centrum-venstre kræfter med kommunister i en retningsgivende rolle. Disse folkeregeringer skulle, under overholdelse af de forfatningsmæssigt demokratiske spilleregler, inddrage nye områder under demokratiets kommando (især de økonomiske nøgleområder) – samt demokratisere staten, dvs. gradvist tilrette og klassemæssigt indholdsforandre statsapparatet så det kunne og ville varetage stadig mere socialistiske samfundsopgaver. I denne forbindelse måtte også statens magtmidler demokratiseres, hvilket her bl.a. betød at man gennem en klassemæssigt udlignende rekrutteringspolitik og en (med et senere udtryk) Berufsverbot-lignende kontrolpolitik ville sikre magtmidlernes loyalitet.

Hele denne socialistisk orienterede politik fra oven – som klassemæssigt skulle *indholdsforandre* men ikke *sønderslå* staten – måtte understøttes og opmuntres af et organiseret folkeligt pres fra neden, om nødvendigt i form af massestrejker, demonstrationer og lignende. Man kan rimeligt hævde at DKP i spørgsmålet om vejen mod og overgangen til socialismen nu reelt havde nærmet sig den tidligere omtalte tyske socialdemokratiske teoretiker Kautsky. Og fjernet sig fra Lenin som i 1917 skarpt kritiserede Kautsky for at have skrevet: »Dens (massestrejkens) opgave kan ikke være statsmagtens *ødelæggelse*, men kun at bringe en regering til at give efter i et bestemt spørgsmål

eller at erstatte en regering, der er proletariatet fjendtligsindet, med en, der er imødekommende ... Men aldrig nogensinde kan dette (dvs. proletariatets sejr over den fjendtlige regering) føre til en *ødelæggelse* af statsmagten, men kun til en *forskydning* af magtforholdene *indenfor staten* ... Og målet for vor politiske kamp bliver ved med at være det samme, som det altid har været: erobring af statsmagten ved at vinde flertallet i parlamentet og forvandle parlamentet til regeringens herre.«⁴⁹⁰

(For en ordens skyld skal det understreges at DKP dog aldrig udskiftede Lenin med Kautsky på piedestalen for ærede ideologiske koryfæer).

Ifølge Kautsky var målet altså at erobre statsmagten via parlamentariske flertal. Det var også DKP's bestræbelse. Men hermed var alt jo sandelig ikke sagt, for hvad skulle der ske *herefter*? Det yderste sigtepunkt og mål for DKP var kommunismen – det stats- og klasseløse, frie og selvforvaltende samfund. Denne vision deltes formelt af alle kommunistiske partier, og de demokratiske implikationer af forestillingen (og troen på samme) diskuteredes i Del I/3, hvorfor en yderligere DKP-specifik behandling heraf kan undlades. Men mellem DKP's fredelige overgang til socialismen (»revolutionen«) og kommunismen lå – i den klassiske marxistiske forestillingsverden – en forbedrende historisk periode med socialistisk opbygning under »proletariatets diktatur«.

Proletariatets diktatur?

At lade demokratiet (kollektivet, kommunen, staten) beherske det virksomheds- og samfundsøkonomiske område var en grundlæggende socialistisk bestræbelse – og efter kommunisternes opfattelse afgørende for et fuldt udviklet samfundsdemokrati, på stadiet før den selvforvaltende kommunisme. Der

er tidligere argumenteret for at historikeren principielt må betragte en sådan bestræbelse som demokratisk legitim (se Del I/1). Hvorledes de danske kommunister så i *praksis* ville have realiseret deres økonomiske demokratiønsker under socialismens fase, er en anden og demokratirelevant overvejelse – som dog ikke skal gøres her hvor det skal dreje sig om DKP's syn på det *politiske* demokrati under denne opbygningsfase. Den klassiske marxisme karakteriserede altså teoretisk denne fase som et klasse- og magtmæssigt proletariats diktatur. Et begreb hvis konkrete udformning og demokratiindhold dog altid havde ligget vidt og farligt åben for fortolkninger, spændende fra en rådsrepublik behersket af en kommunistisk avantgarde som eneste tilladte parti (Lenins fortolkning ovenpå borgerkrigen), til et afsætteligt flertalsstyre valgt ved lige og almindelig valgret (Marx/Engels), »den demokratiske republik« (Engels), eller »et kraftfuldt parlament efter engelsk mønster med et socialdemokratisk flertal og et stærkt og bevidst proletariat bag sig« (Kautsky).⁴⁹¹

DKP havde altid anerkendt proletariats diktatur som et videnskabeligt begreb omhandlende magtforholdenes væsen under socialismens opbygningsfase. Og selvom partiet, som tidligere nævnt, fra sommeren 1935 i udstrakt grad begyndte at benytte eufemistiske omskrivninger (»det proletariske Demokratis Samfund«, »sandt Demokrati«), så fremgik begrebsanerkendelsen stadig af teoretiske artikler, samt skolelingsmateriale som fx *Vor Politik* fra 1944. Heri anerkendte man fremdeles også Sovjetunionens form for proletariats diktatur samtidig med at man dog fastslog at dette sovjet- og etparti-system ikke var en almen, men en særlig form, opstået under datidens særegne russiske betingelser.⁴⁹²

Under enhedsforhandlingerne med Socialdemokratiet i sommeren 1945 var DKP, som vist, ikke i stand til principielt at afsværge begrebet »proletariats diktatur«. Men man bestræbte

sig på at forklare at det drejede sig om flertalsstyre; begrebet var et Marx-udtryk for »slet og ret Flertallets Styre«, som Alfred Jensen gentog efter forhandlingssammenbruddet.⁴⁹³ Aksel Larsen forsøgte endog at give indtryk af at DKP ikke nødvendigvis ønskede at indføre et proletariats diktatur i Danmark (»hvem siger vi vil det«, som han spurgte sine socialdemokratiske forhandlingspartnere). Og udviklingsprocessen i DKP gik videre:

Faktisk kan man registrere at partiet i de første optimistiske efterkrigsår kom til at operere med et nyt mulighedernes vindue, hvor »proletariats diktatur« *ikke* nødvendigvis ville være det dækkende begrebslige udtryk for magtudøvelsen under socialismen i et borgerligt-demokratisk udviklet land som Danmark. Ideologiske erkendelser bag dette mulighedernes vindue kan søges tilbage i førkrigstidens mere taktisk funderede folkefrontsudvikling. Men med krigens erfaringer og resultater fulgte både nye mulighedsbetingelser for, og en principielt betonet videreudvikling af, folkefrontstidens positioner.

I 1944 udsendte det illegale DKP således en *Studiekredsvejledning* betitlet *Bolsjevikernes Politik i 1917* – en ni-siders politisk vejledning til brug for studiekredse om udviklingen i Rusland 1917. Det i vor sammenhæng interessante er pjecens første indledende sider, hvor partiet udførligt forklarede hvorfor studiekredsens emne ikke skulle »antydde en Parallel« mellem udviklingen i Rusland 1917 og udviklingen i Danmark efter besættelsen. Bolsjevikkerne havde anført verdens første socialistiske samfundsomvæltning, og af bolsjevikkerne kunne man lære at vurdere og udnytte »økonomiske, sociale, nationale og politiske Forhold i rivende Udvikling.« Men selvom dagens forskellige kommunistpartier havde samme endemål som datidens russiske kommunister, så var nutidens forhold dog så anderledes »at en analog Udvikling er ganske usandsynlig.« Dette kunne mu-

ligvis trøste bolsjevikforskrækkede kredse, men også »give Stof til Eftertanke for kommunistiske interesserede, der har forestillet sig en Kopiering af Begivenhederne dengang.«

Herefter ridsedes de afgørende forskelle op: I 1917 havde der været tale om en imperialistisk krig, nu drejede det sig om en antifascistisk krig. Zarrusland var et særligt brutalt selvherskerdømme, et feudalt land med en meget ung arbejderbevægelse uden en fast forankret reformisme, et land hvor folket aldrig havde »kendt vesteuropæisk Parlamentarisme«, hvorfor sovjetterne blev en (endnu mere demokratisk) ramme om folkets politiske udfoldelse.

Kun ganske særlige og ikke tilstræbte omstændigheder havde medført etpartisystemet i Sovjetunionen. Udviklingen i dagens Europa tilsagde derimod bredt politisk samarbejde, befordret af arbejderklassens og Sovjetunionens styrkede stilling efter indsatsen mod nazismen.⁴⁹⁴ Og til forskel fra zarens Rusland havde »det danske Folk nu i 100 Aar haft et virkeligt Parlament, Rigsdagen, der har udkæmpet mangan Dyst med Monarki, Adel, og reaktionært Bourgeois (Estruptiden) for at hævde de borgerlige Rettigheder og Friheder, som ganske særlig Arbejderklassen har nødig for at komme fremad. Disse politiske Kampe og det dermed sammenhængende Lovgivningsarbejde har skabt Traditioner, hele Folket sætter højt.« Naturligvis ville der også ske forandringer i de politiske styreformer når man vedtog forfatningsændringer vedrørende ejendomsretten – ændringer som man i dag havde tanker om i alle parlamentariske lande. Men sådanne ændringer kunne ske »uden at noget værdifuldt og allerede vundet behøver at gå tabt.«⁴⁹⁵

Forfatterne afsluttede deres indledning om forskellene mellem Danmark og Sovjetunionen med en forsikring om at kendskabet til Sovjetunionens forfatningshistorie og styreformer sikkert ville spille en stor rolle ved behandlingen af fremtidige forfat-

ningsændringer i de forskellige lande.⁴⁹⁶ Ikke desto mindre var de kommunistiske studiekredsledere anno 1944 nu blevet belært om at rammerne for den fremtidige politiske udvikling i Danmark måtte ske med betydelig vægt på de danske politiske traditioner og demokratiske fremskridt – øjensynligt også i den egentlige socialistiske fase. Og netop sådanne overvejelser lå tydeligvis til grund for artiklen *Om aktivt Demokrati og Proletariats Diktatur* som Gelius Lund, en af chefideologerne og leder af partiets forlag samt medredaktør af dets teoretiske tidsskrift *Tiden*, lod trykke i dette tidsskrifts decembernummer 1945.⁴⁹⁷

I artiklen fremstod »aktivt demokrati« i første omgang som en betegnelse for den tidligere beskrevne vej mod socialismen.⁴⁹⁸ Men Gelius Lund gik herefter et skridt videre og lod dette aktive demokrati *fortsætte* ind i socialismen. Og lod det her ikke blot udgøre en ny form for proletariats diktatur, men lod det træde *i stedet* for dette. Ikke at han forkastede *begrebet* proletariats diktatur. Tværtimod forklaredes dets principielle demokratiske indhold udførligt, med udgangspunkt i Pariserkommunens forsamling af afsættelige folkerepræsentanter valgt ved almindelig stemmeret, og med understregning af at Marx og Engels ikke havde foreskrevet nogen »Forrettigheder til Arbejderne paa andre Befolkningsgruppers Bekostning.«⁴⁹⁹

Gelius Lunds problem var dog tydeligvis at også den sakrosankte Lenin jo i høj grad havde defineret proletariats diktatur, fx som proletariats »af ingen Lov begrænsede, på Magt hvilende Herredømme, ...« Og Lenins og Stalins samfund, med magtbegunstigelser til arbejderklassen og et monopolpartisystem som en ikke efterlignelsesværdig »Ejendommelighed«, *var* angiveligt et proletariats diktatur.⁵⁰⁰

Lunds løsning var nu at pointere at Lenins definition og det specifikke sovjet-system havde rod i en voldsom revolution – havde udviklet sig med »Udgangspunkt i det aabne Magtopgør eller i hvert Fald i en brat Forskydning af Magten ...« Men

hvis ikke der fandt sådanne opgør eller bratte magtforskydninger sted, kunne »Statsformen blive en anden.« Og efter 2. Verdenskrig var der netop opstået en ny realistisk mulighed for en fredelig overgang *uden* sådanne opgør – fordi arbejderklassen var stærk, monopolkapitalen kompromitteret, og FN med Sovjetunionens hjælp kunne sikre freden og nationernes ret til selv at bestemme styreform.⁵⁰¹

I Danmark, hvor udviklingen ikke alene kunne blive fredelig men også foregå på »Grundlovens Grund med Rigsdag, Love og Institutioner virkende som før« (dog påvirket af folkets aktivitet), var perspektivet derfor en »Overgangsstat«, hvor det »aktive Demokrati« begyndte i det endnu kapitalistiske samfund og derefter foretog »de for Samfundets Trivsel nødvendige Skridt i Overensstemmelse med hidtidig Skik og Lov.« Derimod, pointerede Gelius Lund: »Ved et Proletariatets Diktatur giver den arbejdende Befolkning, ledet af Arbejderklassen, sig selv Mandat til at indføre Socialismen uanset *hidtidig* Skik og Lov, f.eks. fordi der som i Rusland i 1917 først skulde skabes et nyt Grundlag for Samfundslivet. Heri ligger der en Forskel.«⁵⁰²

Gelius Lunds pointe var godt pakket ind i beroligende skriftsteder og forsikringer om at det sådan set var en strid om ord når det diskuteredes hvorvidt overgangsfasen burde hedde *aktivt demokrati* eller *proletariatets diktatur*. I begge tilfælde drejede det sig i sit væsen om et demokrati, der udøvedes af et befolkningsflertal hvor arbejderklassen med sin erfaring spillede en ledende rolle.⁵⁰³ (Som tidligere nævnt havde Alfred Jensen under sommerens enhedsforhandlinger faktisk sagt at proletariatets diktatur var et aktivt demokrati der ikke accepterede bevægelser som ville demokratiet til livs). Men for den opmærksomme læser stod det klart at der, som Lund jo også selv havde bemærket, *var* en forskel. Proletariatets diktatur i Lenins udgave måtte opbygge socialismen uden hensyn til eksisterende politiske traditioner, institutioner og love. Det aktive

***Gelius Lund** (1907-1992) var uddannet i teoretisk fysik, men politisk arbejde og teori kom til at fylde hans liv. DKP-medlem fra 1933, ansat i centralkomiteens sekretariat fra 1936, på Arbejderforlaget fra 1938. Arresteredes 22. juni 1941, flygtede fra Hørsrød 29. august 1943 og gik ind i Frit Danmark. Fra 1945 en ledende partifunktionær og -ideolog, i centralkomiteen fra 1945, i forretningsudvalget fra 1946, leder af partiforlaget 1945-57. Fra slutningen af 1940'erne overskygget af Ib Nørlund som partiideolog. (Arbejdermuseet og ABA)*

demokrati ville derimod opbygge socialismen på basis af hidtidig politisk »Skik og Lov«.

Den øjensynligt mere ortodokse Isi Grünbaum (CK-kandidatmedlem) kritiserede måneden efter i et debatindlæg i *Tiden* at Gelius Lund således ikke alene lod det aktive demokrati føre frem mod, men også opbygge socialismen. Og han frygtede en forfladigelse af marxismen når man sådan stillede det aktive demokratis socialistiske statsmagt »indenfor Grundlovens Rammer, og imod Begrebet Proletariatets Diktatur ...«⁵⁰⁴ Denne kritik var dog en enlig svale i *Tiden*, det ledende partilag var øjensynligt ikke enig med Grünbaum (der, som tidligere nævnt, på et CK-møde i august 1945 var blevet korrekset i spørgsmålet om proletariatets diktatur af partisekretær Holger Vivike).

Faktisk blev partiets formand selv, i Georg Laursens tidligere omtalte rapport fra maj 1946 til det sovjetiske kommunistparti, kritiseret for at have været meget uklar omkring proletariats diktatur under enhedsforhandlingerne med Socialdemokratiet. Og for, skønt nok i taktisk øjemed, at have taget afstand fra begrebet på en »udialektisk« måde.⁵⁰⁵

Gelius Lund indvalgte i april 1946 i forretningsudvalget⁵⁰⁶, partiets øverste ledelse mellem CK-møderne, hvorefter han fortsatte sin ideologiske linje – med ledelsesflertallets opbakning, må man hævde. På CK-mødet den 17.-18. maj 1947 holdt han således en længere protokolleret tale helt i overensstemmelse med artiklen fra 1945. Heri fremhævede han igen Pariserkommunen som Marx' eksempel på proletariats diktatur, men understregede at der herfra var »et spring til Lenins definition af p.d. [proletariats diktatur] ...« Ifølge Lenin gav proletariats diktatur nemlig kun mening når én klasse monopoliserede den politiske magt og ikke bedrog »sig selv eller andre med talemaader om en magt, som er almenfolkelig, fremgaaet af almindelig valgret og sanktioneret af hele folket!«

Men et sådant magtmonopol stemte netop ikke overens med kommunisternes nutidige ønsker om brede klasseforbund og folkelig samling, pointerede Lund. Og henviste til Tjekkoslovakiet hvor arbejderklassen ikke havde nogen særstilling, men nok spillede en førende rolle (vi er stadig et lille år før »Pragkuppet«). Med videre reference til bestræbelser i Østeuropa fastslog han direkte at socialismen kunne opbygges *uden* proletariats diktatur. Endelig spurgte han centralkomiteen om det mon ville »gaa saadan, at vi vender tilbage til prol. dikt.?« Selv mente han det ikke, lod han forstå. Og ingen i CK protesterede, hvis man skal tro protokollen.⁵⁰⁷

I august 1947 gentog Lund i en teoretisk artikel at socialismen kunne bygges »uden Proletariats Diktatur. Dette er historisk nyt, ...«⁵⁰⁸ Samme år udsendte DKP's forlag adskillige oplag af

Mogens Fogs (senere behandlede) offentlige tale *Kommunisterne – og de andre*, hvori Fog i overensstemmelse med Gelius Lunds udredninger fremhævede »at kommunister ikke ser borgerkrig og et paafølgende 'proletariatets diktatur' som noget tilstræbel-sesværdigt eller som noget absolut uundgæeligt.«⁵⁰⁹

Var disse års omgåelse af proletariatets diktatur og bekendelser til landets demokratiske landvindinger og frihedsrettigheder så et udtryk for reelle hensigter – også gældende i en videre dansk socialistisk sammenhæng? Var det alvorligt ment når man lod forstå at selvom Sovjetunionen var socialismens beundrede førsteland, så var demokratiets forudsætninger og muligheder i Danmark afgørende anderledes?

Jeg vender tilbage til problemstillingen, men må først se på et centralt aspekt – nemlig besættelsestidens betydning for de danske kommunisters demokratisyn. Med besættelsestidshistorikeren Henrik S. Nissen kan man nemlig rimeligt spørge om kommunisterne som resultat af besættelsestiden »rent faktisk [var] blevet overbeviste om demokratiet som den rigtige styreform?« Spørgsmålet var foranlediget af demokratiforsikringerne i Frihedsrådets *Naar Danmark atter er frit*. Og Nissens eget svar var at det kunne »ingenlunde afvises. De havde jo, stærkere end de fleste, erfaret, hvad de demokratiske borgerlige frihedsrettigheder betød.«⁵¹⁰

Besættelsens demokratiske virkningshistorie

Henrik S. Nissens spørgsmål berører hvad man kunne kalde nazismens, krigens og besættelsens demokratiske virkningshistorie. Et omfattende og vidtspændende felt, som en række danske historikere bevægede sig et stykke ind i med 2003-antologien *Partier under pres – demokratiet under besættelsen*.⁵¹¹

Her drejer det sig alene om DKP, men virkningshistorien for

dette partis vedkommende er næppe den mindst omfattende, komplekse og modsætningsfyldte. Før og særligt under krigen og besættelsen havde kommunisterne nemlig på nærmeste hold oplevet det borgerlige demokrati på *godt*: den stærke kontrast til nazismens voldsregimente. Og på *ondt*: behandlingen af politiske flygtninge, undertrykkelsen af kommunisterne selv, Antikominternpagten, samarbejdspolitikken som DKP, i hvert fald efter 22. juni 1941, betragtede som en hjælp til demokratiets hovedfjende. Hertil kom at Den Røde Hær og sovjetbefolkningens afgørende krigsindsats syntes at have demonstreret det »proletariske demokratis« vitalitet. Uden at DKP dog (i det mindste før koldkrigens polarisering) underkendte de borgerligt-demokratiske stormagters krigsindsats.⁵¹²

Det virkningshistoriske felt omfatter spørgsmål som: Hvordan havde nazismen og besættelsen påvirket kommunisterne i demokratisk henseende, hvilken demokratirelevant lære havde kommunisterne draget af denne tids tildragelser? Og en grundig undersøgelse måtte inddrage adskillige delområder, såsom mulige væsensforskelle i demokratisynet mellem partiets arbejderkerne og dets intellektuelle lag. Ja, en virkelig omfattende undersøgelse måtte inddrage hele det mentalitetshistoriske aspekt.⁵¹³

Denne bogs rammer tillader ikke nogen omfattende undersøgelse. Alligevel er det nødvendigt og forsvarligt at foretage nogle nedslag og fremhæve nogle elementer og strømninger, som bidrag til en dybere og mere facetteret forståelse af kommunisternes demokratiopfattelse i disse år.

Frihed for Loke såvel som for Thor?

Hvor DKP, som beskrevet, nu proklamerede en accept af frihedsrettigheder og partimæssig pluralisme, så kan det på den anden side fastslås at fulde politiske rettigheder efter kommu-

nisternes mening ikke nødvendigvis skulle tildeles det gode demokratiske selskabs angivelige modstandere.

Nu lå sidstnævnte opfattelse sådan set allerede i den leninistiske tradition. Her dog i en radikal og absolutistisk udgave. Og ledende DKP-kræfter mente netop ikke at Lenins og Stalins magtmonopol-system svarede til partiets efterkrigsvisioner om et dansk aktivt demokrati. Men ved befrielsen stod DKP samtidig med friske historiske erfaringer der bestyrkede partiet i opfattelsen af at antidemokrater dog måtte holdes nede, og at statsapparatet måtte udsættes for demokratiserende udrensninger. Det drejede sig ikke alene om erfaringerne med 1930'ernes tyske nazister, der havde udnyttet frihedsrettighederne på deres vej til magten. Det drejede sig også om DKP's egne særlige erfaringer der kunne skærpe kommunisternes bekymring for, og kritik af, også den borgerlige danske stats demokratiske habitus. Erfaringer som: Myndighedernes inhumane behandling af tyske flygtninge (jøder og venstreorienterede) før og under besættelsen, myndighedernes registrering af kommunister i nært politimæssigt samarbejde med Hitler-Tyskland, forbudsloven mod kommunisterne og de grundlovsstridige interneringer, forfølgelserne, udleveringerne til Gestapo (Aksel Larsen, partiformand og folkevalgt rigsdagsmand, endte på denne måde i koncentrationslejr, men overlevede – hvad ikke alle gjorde).⁵¹⁴

Et halvt århundrede senere skrev professor Hans Hertel om denne tid: »Danmark havde kun sporadisk antisemitisme, men antikommunismen dækkede de samme behov. Kommunisterne var ikke just forfulgte uskyldigheder, ... Men der er noget påfaldende ved den nidkærhed, foragt og det skadefro *had*, hvormed politi, regering og partier – også Socialdemokratiet og fagbevægelsen – gennemførte djævluddrivelsen af kommunisterne og brød grundloven.«⁵¹⁵

Man kan roligt gå ud fra at statsmagts handlinger og holdninger gjorde et endnu dybere indtryk på kommunisterne *selv*

Hans Kirk (1898-1962), forfatter og kommunist. Her fotograferet af Leni Madsen i interneringslejren Horserød 1941. Sammen med omkring 90 medfanger lykkedes det Hans Kirk at flygte den 29. august 1943, da tyskerne overtog lejren. Omkring 150 kommunister og spaniensfrivillige nåede ikke ud, men førtes til KZ-lejren Stutthof, hvor adskillige omkom. (Arbejdersmuseet og ABA)

dengang. Allerede i november 1941 skrev forfatteren og kommunisten Hans Kirk da også fra sit fangenskab i Horserødlejren til socialdemokraten Hartvig Frisch, at man vel »trods alt, har haft sine demokratiske Illusioner. Nu viser dette Demokrati sig bundraaddent.« Kirk håbede dog at slippe ud som en bedre marxist, men det kunne »godt gøre ondt at faa de demokratiske Mælketænder trukket ud.«⁵¹⁶ Og det illegale DKP besluttede sig for at efterkrigstidens demokrati illusionsløst måtte fjerne denne indre raddenskab – og opstillede, som vi har set, i programmet *Folkets Vilje Landets Lov* betænkeligt ekskluderende og fortolkelige krav til samfundsaktiviteternes demokratiske renhed (som kravet »Al Modarbejdning af Folkestyret skal være strafbart«).

Kommunisterne var desuden blandt de varmeste fortalere for en hård udrensning og et strengt retsopgør ovenpå besættelsen. Tiltag der også kunne indpasses i DKP's efterkrigsbestræbelser for en ændring af de økonomiske og ideologiske magtforhold i

samfund og stat, til gunst for en socialistisk udvikling. Især det første led i den populære befrielsesparole »Udrensning til tops og til bunds« passede fint ind i DKP's samfundsforandrende efterkrigsstrategi. Hvorfor den kommunistiske skuffelse og bitterhed blev så meget større da det efterhånden viste sig at forhåbningerne til retsopgørets udrensning i den politiske, juridiske og erhvervsmæssige »top« slet ikke blev indfriet. Som Aksel Larsen fremhævede i 1948 i en folketingstale om den – efter DKP's opfattelse – for milde behandling af den tidligere nazistiske folketingskandidat og økonomiske bidragsyder til DNSAP, lensgreve Schimmelmann: Vel burde også kategorien af kollaborerende »småfolk« straffes, men »mange af de idømte straffe står i et skrigende misforhold til de meget beskedne straffedomme eller endog regulære frifindelsesdomme, der er afsagt over de virkelig store landssvigere.«⁵¹⁷

At retsopgøret faktisk blev ført mere til »bunds« end til »tops« og havde social slagside, er vel uomtvisteligt. Herunder er det senere blevet kritiseret at politikerne *selv* blev sat til, i en særdeles langsomt arbejdende kommission, at undersøge om samarbejdspolitikens ministre og politikere havde foretaget sig noget ansvarspådragende. Det havde ministrene og politikerne ikke – endte politikerne med at vurdere. Men det officielle politiske samarbejde med besættelsesmagten *var* jo dog en slags legitimerende forudsætning for en del af den senere kriminaliserede kollaboration, som fx deltagelsen i tysk krigstjeneste hvor regeringen accepterede oprettelse af *Frikorps Danmark* og bevilligede orlov til officerer, mv. Man kunne således hævde at politikerne frikendte sig selv og lod andre om at betale efterregningen for samarbejdspolitikken. (Under alle omstændigheder er det en kendsgerning at internering, retsopgør og udrensning for mange tusinde danskere blev en hård menneskelig prøvelse. At 46 mennesker henrettedes efter dom. Og at der i »den lovløse maj«, dvs. i de første befrielsesuger inden opgøret kom

i ordnede rammer, forekom alvorlige tilfælde af brud på menneskerettigheder, på gængse retsnormer, på almindelig anstændighed).⁵¹⁸

Men efter kommunisternes opfattelse havde nazisme, besættelse og kollaboration altså demonstreret at der måtte holdes streng justits med demokratiets fjender. Og hurtigt efter befrielsen udløste kommunistiske intellektuelle en stor offentlig dansk demokratidebat der udspandt sig fra sommeren 1945 til slutningen af 1946.⁵¹⁹ Sidetemaer i denne debat er allerede blevet berørt i Del I/1: økonomisk demokrati, et flerleddet demokratibegreb, frihed/lighed-problematikken. Men diskussionens absolutte kerne tema lå gemt i netop det grundtvigske frihedskrav »Frihed for Loke såvel som for Thor«. Her forstået som demokratiets vel evige dilemma: Kan det være tilladeligt, tilrådeligt, nødvendigt, hensigtsmæssigt at sikre demokratiet med udemokratiske midler, som fx at fratage demokratiets modstandere deres demokratiske rettigheder?

Kernetemaet blev allerede slået an i titlen på den kommunistiske⁵²⁰ filosofiprofessor Jørgen Jørgensens indledende debat-skabende artikel i *Frit Danmark* den 13. juli 1945: »Demokratiet har Ret til at forsvare sig«. Det for Jørgen Jørgensen og alle debat-deltagere indiskutable udgangspunkt var at samfundet skulle være »demokratisk«. Men Jørgensen mente at »den demokratiske Frihed« ikke måtte »bringe Demokratiet og dets Udvikling i Fare, og hvor Hensynet til Sikring af Demokratiet kræver det, maa det udfra et demokratisk Synspunkt være berettiget at begrænse Friheden.«⁵²¹ Og i den nye efterkrigstid var »Verden blevet inficeret med Krigens totalitære Tænke- og Handlemaader, og mange Tilhængere af de fascistisk-nazistiske Styreformer gaar sikkert og lurar paa en Chance til at tage Revanche ...«

Samfundet måtte derfor udnytte det øjeblikkelige pusterum til at sikre demokratiet. Det kunne måske blive nødven-

digt at rense demokratiets magtorganer for antidemokratiske elementer, at forbyde antidemokratisk propaganda indenfor staten, endog at afskedige embedsmænd med »antidemokratisk Holdning« hvis situationen blev meget faretruende – »af Hensyn til Nationens Sikkerhed«. Under alle omstændigheder: Når demokratiets *tilhængere* skulle afgøre indbyrdes uenigheder var eneste tilladte metoder »Oplysning, Forhandling og Afstemning«, fastslog Jørgensen. Men overfor sine *modstandere* havde demokratiet ret til »at sætte haardt mod haardt, og Diskussionen bør derfor ikke dreje sig om, hvilke Midler Demokratiet kan tillade sig at anvende, men kun om, hvilke Midler det i en given Situation er nødvendigt at anvende for at sikre dets Bestaaen og dets Udvikling.« Overfor »Falskspillere« behøvede man ikke at »overholde Spillereglerne, og truer de med at gaa over til Haandgribeligheder, maa man værgе sig som man bedst kan. Maskinpistolangreb kan desværre ikke slaas tilbage med Stemmesedler.«⁵²²

Efter Jørgen Jørgensens artikel indledtes en hidsig debat om demokratibegrebet generelt og Jørgensens syn på demokratiets beskyttelse specielt. Et syn som principielt måtte indebære at angiveligt antidemokratiske politiske organisationer kunne forbydes. Antidemokraterne eksemplificeredes dog alene som *nazister* af Jørgensen og hans støtter. Og som officielt DKP-standpunkt fremhævede Aksel Larsen også at det var nazismen man havde i tankerne:

»Vi ... ønsker Demokrati, som kan slaa til og slaa først, saafremt Nazismen nogensinde paany skulde vise sit Ansigt indenfor vort Lands Grænser. Vi siger med Stauning: 'Lær af Udviklingen – træd paa Tjørnen, mens du har Sko paa.'«⁵²³

Nu var alle demokratidebattørerne enige om nazismens modbydelighed. Endvidere var der også gennemgående enighed om at demokratiet med magt måtte holde nazister nede, hvis disse voldeligt bekæmpede demokratiet. Men herefter skiltes

vandene. For hvor Jørgen Jørgensen heller ikke ville give frihed til »med ikke-voldelige midler at modarbejde demokratiet«, så forfægtede ikke mindst Poul Henningsen (PH) det standpunkt at man måtte skelne mellem ord og handling: Nok kunne samfundsborgerne ikke have ubetinget *handlefrihed*, men i et demokrati måtte der være ubetinget *ytringsfrihed* – altså også for nazister. Hertil svarede Jørgen Jørgensen at det var misbrug af frihedsidealet således at afsvære et forbud mod »antidemokratisk Virksomhed i Ord eller Handling (som jo glider jævnt over i hinanden i det politiske Liv).«⁵²⁴

Og selvom nazisme af kommunisterne altså anførtes som eksemplet på antidemokratisk virksomhed, så stod det klart at problematikken også havde videre perspektiver – og for DKP's kritikere forståeligt nok rejste foruroligende spørgsmål. For hvem var egentlig den onde Loke og hvem den gode Thor, og hvem skulle afgøre dette? Hvis det fx vedtoges at en demokratisk økonomi var et grundlæggende demokratisk gode, kunne politisk modstand mod økonomisk demokrati så ikke forbydes, ifølge Jørgen Jørgensens formel? Ville et forbud mod nazisterne ikke danne præcedens, så et højreflertal kunne forbyde DKP og et venstreflertal Venstre? Ja, ville Jørgen Jørgensens vej ikke simpelthen føre til de rigtige meningers kirkestat?⁵²⁵

Som det kommunistiske synspunkt fastholdt Leif Gundel dog i *Politiken* den 6. april 1946 at det drejede sig om »et forbud mod al nazistisk virksomhed« samt en fuldførelse af befrielsestidens udrensning. Men han bemærkede også at disse forholdsregler ville være en »barriere mod fremvæksten af *alle* reaktionære tendenser.«⁵²⁶

Fire dage senere skrev *Politikens* teaterkritiker Harald Engberg, i en slags foreløbig status over diskussionen, at demokratiet både truedes af en »kristen Demokrat« som Hal Koch, der i farens stund kun ville bruge ånd, men ikke magt. Og af en »humanistisk principrytter« som PH, der troede på det abso-

lutte demokratis gennemførlighed. Men også af en »taktisk demokrat« som Leif Gundel, der ville fratage mindretallet retten til »en anden Tro« når han havde opnået »51 pCt. af Vælgerne«. (Leif Gundel havde i sit indlæg forklaret »et saa omstridt begreb som proletariats diktatur: Det er intet andet end en demokratisk republik, hvor proletariatet har opnaaet flertallet og *udøver sit flertal*«).⁵²⁷

Et forbud mod det danske nazistparti kom aldrig. Selvom et forslag herom faktisk var blevet diskuteret i befrielsesregeringen allerede i de første befrielsesdage. Af notater fra regeringsforhandlingerne fremgår det at tilhængerne af et forbud dengang ikke alene omfattede kommunistiske ministre som Alfred Jensen, men også Dansk Samlings Arne Sørensen samt de Konservatives Christmas Møller og Ole Bjørn Kraft. Mogens Fog fremførte derimod at det ville være mest værdigt at undgå et forbud. Hvorved han fulgte Frihedsrådets program *Naar Danmark atter er frit*, hvori det anførtes som »meget betænkeligt at forbyde nogen politisk Organisation, idet dette er i Strid med Grundloven.« (Senere plæderede Mogens Fog for idéen om »Forbud mod nazistisk Virksomhed«, skal vi se). Befrielsesministrene kunne ikke nå til enighed, og statsminister Buhls åbningstale indeholdt derfor alene et tilsagn om at »søge Hjemmel« til at forbyde »landsforræderisk nazistisk virksomhed«. En sådan mere diffus forbudslov rettet mod nazisterne blev dog heller aldrig til noget.⁵²⁸

Et demokratisk livssyn

Demokratidebatten 1945-46 var skarp og demonstrerede dybe principielle uoverensstemmelser. Gennemgående var der dog ingen egentlig antikommunistisk *tone* i debatten, og ikke kun erklærede kommunister delte Jørgen Jørgensens hovedsyns-

punkt (som størstedelen af befolkningen var enig i, gættede PH).⁵²⁹ Men mere generelt illustrerede debatten i hvor høj grad *demokrati* her efter krigen optog i hvert fald de intellektuelle – ikke mindst de kommunistiske, som tydeligvis følte at de var vægtige partshavere i demokratiets redning: Kommuniste havde før krigen været aktive antifascister og havde under krigen, i et forpligtende og loyalt samarbejde med politisk anderledes tænkende, *kæmpet* for demokratiet.

Denne baggrund og denne selvopfattelse var utvivlsomt af væsentlig betydning for mange danske kommunisters videre demokratiske livssyn og erklærede omsorg for dansk demokratis bevarelse, uddybning og videreudvikling (samtidig med at man altså krævede intolerance overfor demokratiets »Falskspillere«). Disse kommunister så sig selv som vigtige aktører i den *almene* stræben mod mere demokrati som besættelsestidens folkelige selvmobilisering og selvbevidsthed også havde skabt. Og Poul Henningsen – som før krigen havde haft tæt kontakt til kommunistiske intellektuelle, men efter befrielsen kom i et stadigt skarpere modsætningsforhold til Moskva-kommunismen⁵³⁰ – havde ved siden af kritikken af Jørgen Jørgensens standpunkt da også haft rosende og forsigtigt håbefulde ord til overs for kommunisternes almindemokratiske stræben. Således mente han at demokratisk opdragelse var en forudsætning for at nå frem til et *egentligt* demokrati, og fandt det her bemærkelsesværdigt at DKP til forskel fra andre partier »gennem Inger Merete Nordentofts tanker er gået ind for det pædagogiske demokrati.«⁵³¹

Den læreruddannede Inger Merete Nordentoft havde i 1930'erne arbejdet med nye pædagogiske ideer, været aktiv i det kulturradikale *Frisindet Kulturkamp* og blev i 1939 formand for Københavns *Kommunelærerindeforening* og *Fælleslærerråd*. Under besættelsen var hun medstifter af modstandsgruppen *Ringen*,

Inger Merete Nordentoft

(1903-1960), fotograferet 1954.

(Arbejdersmuseet og ABA)

og gennem Aksel Larsen blev hun tilknyttet *Frit Danmarks Lærergruppe*. Hun arresteredes i december 1942, sad fængslet i fem måneder og genoptog herefter modstandsarbejdet. Nordentoft indmeldte sig i DKP ved befrielsen, sad i Folketinget 1945-53 og var i en årrække en central kommunistisk politiker. I 1945-46 var hun hovedperson i en omfattende offentlig og politisk sag, hvor stærke kræfter ønskede hende afskediget som skoleinspektør fordi hun som ugift ventede barn. Nordentoft forlod DKP i 1957 som reaktion på Ungarns-invasionen.⁵³²

Nazismen og kampen imod den lå som klart erfaringsgrundlag bag Inger Merete Nordentofts demokratiske skolepolitik, som hun som DKP's skoleordfører også forfægtede i Folketinget fra 1945. Når nazismen kunne få tag i så mange, så hun det ikke mindst som et udtryk for at mennesker følte sig sat uden for indflydelse, i samfundet, på arbejdspladsen. De blev usikre og bange og et let bytte for ensretning og propaganda. Og diktaturstater anvendte bevidst »Skolen til at skabe deres ideelle Borger: Den lydige autoritetstro Undersaat, der kun kan tænke i en bestemt Ideologi og kun kan handle efter Ordre ...«

Derfor måtte *demokratiets* skole helt fra børnehaveklassee-niveau opdrage menneskene til at blive frie, selvbevidste, ikke-autoritetstro individer der kunne forstå og beherske om-verdenen. Men hertil krævedes at skolen selv var demokratisk organiseret, at lærerråd sammen med skolens leder og demo-kratisk valgte forældreråd fik det reelle ansvar for skolen og dens undervisning. Og først og fremmest måtte »det demokra-tiske Livssyn gennemføres i Forholdet mellem Lærere og Børn og mellem Børnene indbyrdes« – og der måtte indføres »ud-strakt Selvstyre« via skoleråd valgt af eleverne selv, således at alle fra barnsben lærte demokratiets spilleregler, rettigheder og ansvar. Også demokratiets lighedskrav måtte honoreres, hvor-for skolen skulle »underbygges af en effektiv Tilskudsordning« så ingen børn afholdtes fra deltagelse i højere undervisning af økonomiske årsager.⁵³³

I 1945 udsendte DKP's forlag pjecen *Opdragelse til Demokrati*, som Inger Merete Nordentoft oprindeligt havde udgivet på eget forlag under besættelsen. Heri sammenfattede DKP's nye skoleordfører sit syn på udviklingen af det demokratiske men-neske og udtrykte hermed også sit syn på demokratiets væsen:

»Det demokratiske Opdragelsesmaal kan ikke være at skabe Mennesker med en paa Forhaand fastlagt Livsanskuelse. Maalet maa være at skabe Mennesker, som kan tænke frit og selvstændigt, som kan samarbejde med andre og indordne sig under Helhedens Tarv, som kan udvise Initiativ og tør tage et Ansvar, som kan vise Tolerance over for anderledes tænkende og dog med Mod og Fasthed staa inde for deres egen Overbevisning, ...«⁵³⁴

Demokrati var for Inger Merete Nordentoft ikke blot en repræ-

sentativ styreform, men også et reelt deltagelsesdemokrati hvor menneskene i det daglige selv skulle og turde tage hånd om de fælles anliggender. Og både den repræsentative styreform og deltagelsesdemokratiet havde hun og kommunisterne kæmpet for under besættelsen, følte Nordentoft. Som afsluttede artiklen *Skolen og Demokratiet* fra juni 1945 med ordene:

»I fem forbandede Aar har vi kæmpet med Ryggen
mod Muren for Retten til at have et Demokrati.
Nu har vi Retten, men«⁵³⁵

En anden og endnu mere central kommunist havde ligeledes fået rosende ord med på vejen af PH under demokratidebatten: Mogens Fog. I sin kronik *Nazismens Arv* i *Politiken* den 2. september 1945 havde Fog ganske vist også tilsluttet sig Jørgen Jørgensens hovedstandpunkt, og det »næsten med stærkere ord«, som PH misbilligende noterede. Men uagtet dette bemærkede PH at Fog her havde skrevet »den smukkeste artikel jeg har læst efter krigen om folkestyret ...«⁵³⁶

Mogens Fog indmeldte sig i DKP i 1924, var i slutningen af 1920'erne partiets organisationssekretær og præsenteredes i partiavisen som en af »Fremtidens Mænd«. Han deltog også i 1930'erne aktivt i partilivet, men koncentrerede sig i disse år primært om sin succesrige lægekarriere, tilskyndet af DKP der i 1938 stolt kunne ønske partiets første og landets nu yngste professor til lykke. Da DKP blev illegalt i juni 1941 lod Fog af taktiske grunde formelt sit partimedlemskab ophøre – hvorefter han først for alvor fik en central betydning for partiet. Han blev medstifter af Frit Danmark og en ledende skikkelse i Frihedsrådet, »uafhængig«, men reelt i tæt kontakt med DKP-ledelsen. Han arresteredes af Gestapo i oktober 1944, undslap ved bombningen af Gestapo-hovedkvarteret Shellhuset marts 1945, blev minister i befrielsesregeringen, sad i Folketinget 1945-50 tilknyttet

*Mogens Fog (1904-1990),
fotograferet 1947.
(Arbejdersmuseet og ABA)*

DKP, deltog som indflydelsesrig kommunist uden partibog ofte i partiets ledelsesmøder og regnedes for de intellektuelle kommunisters faktiske leder. Mogens Fog forsøgte åbenlyst fra 1956 i skrift og tale at finde tilbage til det principielle frihedsgrundlag for kommunismen, hjalp vennen Aksel Larsen ved dannelsen af SF, og spillede en betydningsfuld rolle ved fastlæggelsen af dette partis principgrundlag.⁵³⁷

I *Nazismens Arv* diskuterede Fog hvilke holdninger og mentaliteter der i efterkrigstidens Danmark kunne udvikle sig i nazistisk retning, og fremlagde heroverfor sine demokratiske modprincipper. Han så nazismens og alle despotiers grundlag i overmennesketeorien, i de udvalgte ret, i førerideologien. Og det er interessant at modstandslederen Fog i denne sammenhæng koncentrerede sig om at rette en frontal kritik mod kredse tilknyttet modstandsbevægelsen. Ikke på grund af de overgreb og selvtægtshandlinger som han medgav at unge modstandsfolk i befrielsessommeren havde begået. For disse hedspor kunne sagtens belæres om »et folkestyret Lands normale Veje« og lære at omforme frihedskampens voldsmidler »til den poli-

tiske Aktivitet, der er Fredens Kampmiddel.« Nej, faren truede fra visse modstandskredsens autoritære politikerfjendske krav om handlekraft, om hjemsendelse af Rigsdagen, om at befrielsesregeringen burde bruge dekretter og afholde sig fra »Politik«, osv.

Når Fog foreholdt disse kredse at det vel gik langsommere med demokratiske end med diktatoriske metoder, men at et demokratisk styre nu engang måtte underlægge sig både politik og partipolitik, så svarede mange at modstandskampen da havde været forgæves. Og Fog var overbevist om at tusindvis af danskere havde lignende opfattelser »som disse Medkæmperes. Og det er dødsensfarligt. Det er i denne jordbund, Førerideologien kan slaa Rod.« Sådanne folk var imod unødigt »Snak« og gik ind for »Handlekraft« – men var i virkeligheden »naturlige Arvtagere til Nazismens aandelige Gods«, deres dyrkelse af »Effektivitet og den faste Tro paa Formynderskabsidéen« slægtede despotiet på. Var krigen gået uden om Danmark, men i øvrigt vundet af Tyskland, ville flere af disse allermest ivrige modstandsfolk være blevet Hitlers mænd, vurderede Fog.⁵³⁸

Men som Inger Merete Nordentoft mente også Mogens Fog at nazismens sump kunne drænes ved oplysnings- og opdragelsesarbejde, selv om arbejdet vanskeliggjordes af at demokratiets metoder – »Reflektionen, Forhandlingen og Tolerancen« – stillede større krav end den »følelsesbaarne Aktion«. Den klassiske oplysningstænkning prægede i det hele taget kronikøren for hvem den demokratiske livsanskuelse lå i at tro »på det enkelte Menneskes Evne til selvstændig Tænken«, mens den autokratiske livsanskuelse var uden sans for »den nuancerede Sandhed« og nærredes når folk optrådte følelsesbetonet som del af massen. Mennesket var et rationelt væsen, som i frihed og selvstændighed var tilgængeligt for rationelle argumenter om samfundets og eget ve og vel. Hele »Demokratiets bærende Idé« lå i denne antagelse, fastslog Fog.

Demokratiets rationelle diskussionsform var ganske vist i al sin langsommelighed med til at nære politikerledens antidemokratiske strømning. Men dette måtte så være. For det »maa nødvendigvis gaa langsommere med en Bestemmelse, naar man skal høre alle Meninger og ikke bare udøve et Flertalsdiktatur. Resultaterne maa ofte blive mindre entydige, naar man skal søge at afveje reelle og berettigede Interesses modsætninger mod hinanden og derfor naa et Kompromis i Stedet for en ensidig Beslutning.«⁵³⁹

PH havde som nævnt kaldt Mogens Fogs artikel for »den smukkeste« han havde læst efter krigen om folkestyret. Derom kan ikke dømmes. Men ved læsning af artiklen må man naturligvis medtænke at Fog generelt var en smidig politisk skribent med sans for at afstemme de retoriske virkemidler efter det aktuelle publikum (et aspekt jeg senere vender tilbage til).

Taget for pålydende var artiklen dog klar. Ikke mindst gjorde den klart at kommunisten Fog opfattede frihed som noget relativt og støttede idéen om »Forbud mod nazistisk Virksomhed.« For Jørgen Jørgensen havde ret i at demokratisk frihed ikke kunne være »Frihed til hvad som helst, men blot Frihed til hvad som helst, der er foreneligt med Opretholdelsen af de demokratiske Goder, ...«⁵⁴⁰ Den gjorde endvidere klart at kommunisten Fog ikke var tilfreds med det eksisterende demokrati og ønskede det udvidet fx med nye økonomiske rettigheder. Samt at bekymringen for tidens autoritære tendenser *også* var en bekymring for at disse kunne vendes imod en fremtidig flertalsbesluttet socialistisk udvikling.⁵⁴¹

Men artiklen efterlod dog først og fremmest det indtryk at den fremtrædende kommunist Mogens Fog også forsvarede det *politiske* demokrati, den demokratiske *politik*, og samtalens, forhandlingens og kompromisets vej. I Danmark. Som et forsvar og en reaktion imod *nazismens arv*.

Noterne til uddraget ses nedenfor (fremhævet)

359 Om denne generelle antityske forskydning og dens årsager – se Halvorsen1 s. 444ff.

360 Direktivet ses i Kir./Tro. s. 137f. Min oversættelse fra tysk.

361 Hele CK-mødereferatet i Kir./Tro. s. 138-147. Citaterne s. 145, 144, 140f. I februar 1941 udgik det sidste kendte Komintern-direktiv til DKP under besættelsen. Heri skærpedes den nationale og antityske linje yderligere. Ses i Kir./Tro. s. 170-172.

362 Se *For Folket og Danmark. Manifest fra centralkomiteén juli 1940*. Optrykt i Larsen1 s. 221-225. Det citerede s. 221, 223f. (Manifestet er angiveligt forfattet af Aksel Larsen, jf. *ibid.* s. 220).

363 Om denne udvikling: Kir3 s. 68-72. (8. juli dannedes ny regering med tre ministre hentet uden for Rigsdagen: tidligere udenrigsminister Erik Scavenius, hidtidige statsadvokat for Særlige Anliggender (som sabotage mv.) Harald Petersen, og F.L. Smidths »cementkonge« Gunnar Larsen).

364 Se f.eks. Kir3 s. 112, Jacobsen1 s. 281ff., Jepsen/Larsen s. 19.

365 Jepsen s. 92f.; Kir3 s. 112.

366 Laustsen1 s. 140: »DKP's antinazisme kan ikke spores i besættelsens første år.«

367 Laustsen1 s. 78, 140.

368 Hele talen ses i Larsen1 s. 226-235 – det citerede findes s. 232f., samt s. 227.

369 Ledelsens *Teser af 10. juli 1941* ses i Kir./Tro s. 191-194. Citatet s. 193 pkt. 8.

370 Efter tysk pres arresterede dansk politi et større antal kommunister i tiden efter 22. juni 1941. Den 22. august 1941 forbød en enig rigsdag (de kommunistiske medlemmer var af gode grunde fraværende) DKP og al kommunistisk virksomhed.

371 Hans Kirchhoff har anført at DKP i 1943 justerede den taktiske linje og kobledede den sociale kamp på den igangværende nationale kamp (Kir3. s. 115). Men allerede i *Teser af 10. juli 1941* loves dog fortsat social kamp, og i partiledelsens *Orientering om situationen* af 22.8.1941 kædes den sociale kamp eksplicit sammen med kampen mod Hitler. Se Kir./Tro. s. 193 hhv. s. 211.

372 Begrundelser for afvisningen af kupteorier (udover manglen-

de kildebelæg): se fx Rybner s. 242-245; Kir3 s. 116, 215; Kir4 s. 157f.; Kjeldsen s. 477-482 (Kjeldsen opererer dog med en betydelig *iboende* fare for »kupagtig magtovertagelse« grundet DKP's massemobiliseringspolitik. Kjeldsen s. 482f., 486f.). En menig kommunistisk modstandsmand fortalte i 1995 historikeren Bent Jensen, at Aksel Larsen i befrielsesdagene måtte rundt for at dæmpe kommunistiske hedspor der fablede om væbnet kupforsøg. Jensen2 s.137, note 14. Og i en artikel fra 1998 som primært er baseret på sovjetiske kilder, har Bent Jensen noteret at Alfred Jensen i 1959 misbilligende fortalte at visse kammerater *nu* legede med tanken om revolution umiddelbart efter befrielsen. Men Bent Jensen konkluderer at væbnet kup ikke stod på DKP's dagsorden. Jensen1 s. 501, 521.

373 Kommunistpartierne var formelt uafhængige efter Kominterns nedlæggelse. Sovjetunionens krigsindsats havde dog kun øget det sovjetiske kommunistpartis *autoritet* i den kommunistiske bevægelse og DKP. Desuden opbyggedes nye forbindelser mellem Moskva og partierne – fra juni 1943 til udgangen af 1945 fungerede fx en udlandsafdeling under det sovjetiske kommunistpartis CK, der varetog forbindelsen med kommunistpartierne. Jf. Houmann1 s. 254; Thing4 s. 175; Kir./Tro. s. 14; Rosenfeldt s. 294. Men fra juni 1941 og til befrielsen var kontakterne mellem Moskva og DKP altså meget svage, jf. Laustsen3 s. 232, 236; Rybner s. 239; Thing6 s. 10; Jacobsen1 s. 378. Og først i 1950 etableredes en egentlig direkte partiforbindelse mellem DKP og SUKP, jf. Jacobsen1 s. 447.

374 Se fx formuleringer i cirkulære af 29.4.45 fra CK's sekretariat til alle medlemmer: befrielsen vil ske ved simpel tysk kapitulation eller gennem kamp af »de allierede hære i Samarbejde med« modstandsbevægelsen. Samt cirkulære af 29.4.05 fra CK's sekretariat »Til alle Afdelinger«: befrielsen vil ske gennem modstandsbevægelsens egen kamp eller »kombineret med en allieret Invasion«. I DKP&Frihedskampen/9 s. 1417, 1419. Heller ikke fungerende DKP-formand Alfred Jensens udtalelser i febr.- april 1945 indikerer forventning om Sovjet-befrielse. Gengivet i Kjeldsen s. 479.

375 Jeg kommer senere (i Del III/11 *Kold krig og retræte*) ind på en bemærkning som Aksel Larsen fremkom med *efter* koldkrigens udbrud, i en selvkritisk og småbitter CK-tale d. 18.9.1948. En bemærkning der af flere dagblade blev tolket som en beklagelse over at Sovjetunionen

ikke havde befriet Danmark, med påfølgende særlige muligheder for partiet (bemærkningen kan dog også tolkes anderledes).

376 I afdelingens illegale blad *Folkets Kamp*, nr. 6, maj 1945 s. 2 (orig. understregning). Optrykt i DKP&Frihedskampen/16 s. 284.

377 *Proletarisk internationalisme* ses fx udlagt i Ib Nørlands *Nationalisme og internationalisme*, i *Tiden* 9/1948 s. 413-422.

378 Svend Rybner finder det »ikke utænkeligt«, da DKP næppe havde »fine fornemmelser«. Bent Jensen finder »ingen grund til at betvivle« det. Omvendt finder Hans Kirchhoff ikke at DKP ville have optrådt anderledes under sovjetisk besættelse, om ikke for andet, så fordi Stalin ikke ønskede konfrontation med vestmagterne om Danmark. Rybner s. 244f., Jensen2 s. 136, Kir4 s. 158.

379 Jensen1 s. 521.

380 Kir./Tro. s. 612f. Fogs hovedærinde med sin modsætningsfyldte skrivelse kan dog tolkes som et forsøg på at finde en noget mere udgmatisk og selvstændig dansk socialistisk vej. Memorandumet behandles i Del III/10, afsnittet *Et memorandum til partiledelsen, 1943*.

381 Se hele Vor Politik; specielt s. 1-7. Citaterne s. 7.

382 Som det fx ses i Rybner s. 244. Samt se Jensen1 s. 515.

383 Nærmere om Fogs scenarier i Del III/10, afsnittet *Et memorandum til partiledelsen, 1943*. Specielt om hans overvejelser vedrørende stormagternes indflydelse i efterkrigstidens Vesteuropa, se Kir./Tro. s. 618f.

384 Arkiv921/73: Aksel Larsen til pkt. 1b. på CK-mødet 24-25.4.48, referatets s. 3. Sidste citat fra *Orientering* 4/1948 s. 133.

385 Udtalelsen er her citeret fra Jacobsen1 s. 399, som har hentet udtalelsen fra en gengivelse i *Social-Demokraten* 26.2.1948.

386 Her citeret fra Thing5 s. 39.

387 Der kunne have været stærke PR-mæssige grunde til at holde lav profil i spørgsmålet, for DKP-ledelsens åbne støtte til den tjekkoslovakiske udvikling blev en væsentlig årsag til at partiet udsattes for en kanonade af (udokumenterede) beskyldninger om våbenindsmuglinger og konkrete kuphensigter, en udvikling der kulminerede med »Påskekrisen« sidst i marts 1948. Se således Jakob Sørensens artikel *Rygternes forår* (Sørensen).

- 388 Arkiv921/73, CK-mødet 24-25.4.48, mødereferatets s. 3. Viggo Andersen var inviteret til CK-mødet, altså ikke CK-medlem.
- 389 Arkiv921/73, CK-mødet 24-25.4.48. Ib Nørlands indledning til dagsordenens pkt. 2: *Teorien og partiets kamp*.
- 390 Arkiv921/73, protokol fra CK-møde 18-19.9.48, s. 18 (fra Larsens indledning til dagsordenens pkt.1: *Foran partiets 16. kongres*).
- 391 Nørlund2 s. 27.
- 392 Om det tjekkoslovakiske kommunistpartis strategi for tiden efter 1945 – se Riishøj s. 60ff. (To år før kuppet havde de tjekkoslovakiske kommunister fået 38% af stemmerne ved et frit valg, hvorefter en bred samlingsregering var blevet dannet).
- 393 Bent Jensen mener (med henblik på det senere Pragkup) at Aksel Larsen i 1946 givetvis så »*perspektivet* i et land [Tjekkoslovakiet], der på mange måder kunne sammenlignes med Danmark«. Se Jensen1 s. 514f., citatet s. 515.
- 394 Riishøj s. 54; Poulsen s. 82f.; Dubcek s. 44, 66. Citatet: Ibid. s. 90. (Pragforåret = demokratiseringsforsøget i 1968).
- 395 Se Riishøj s. 55, 63, 67; Dybdahl s. 204; Dubcek s. 50, 170 – samt generelt Alexander Dubceks selvbiografi (Dubcek).
- 396 DKP's ledere var i Danmark (eller i KZ-lejr). Forbindelserne til Moskva var stærkt sporadiske fra juni 1941, som tidligere nævnt.
- 397 Vor Politik s. 2.
- 398 Michael Kjeldsen i artiklen »*Folkets vilje – landets lov*«? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet. Kjeldsen s. 447f.
- 399 *Information om den politiske situation og partiets opgaver*. Optrykt i Kir./Tro. s. 232-237. Det citerede s. 236.
- 400 Ibid. s. 235.
- 401 Opråbet ses i Illeg.L&F/1 s. 61-63, det citerede s. 62.
- 402 Cirkulære af 15. april 1940 – optrykt i Kir./Tro. 113-115. Det citerede ses s. 115.
- 403 Om Stalingrad-slagets psykologiske, moralske og militære betydning – se Trommer s. 100.
- 404 Houmann1 s. 254f. (Houmanns besættelsestidserindringer udkom første gang i 1990). I Frihedsrådet repræsenterede Houmann –

udover DKP – også den kommunistisk dominerede og (if. Kjeldbæk s. 11) kvalitativt og kvantitativt mest betydende sabotageorganisation BOPA.

405 I en intern orientering juni 1943 fra partiledelsen til afdelingsledelserne, vedr. Kominterns opløsning, hed det: »Med Kominterns opløsning har Enhedens Modstandere mistet et vigtigt argument, og derfor vil en Hindring for Skabelsen af nationale Enhedspartier i større Omfang være ryddet af Vejen«. Dokumentet ses i Kir./Tro. s. 288-297, citatet s. 291.

406 L&F-særnummeret ses i Illeg.L&F/2 s. 157f. Se også demokrati-forsikringerne i L&F nr. 32 aug. 1943 s. 4f. (Illeg.L&F/2 s. 180f.).

407 Proklamationen om Frihedsrådets dannelse ses optrykt i Alkil1 s. 225. DKP indgik som den ene af fire store modstandsorganisationer direkte i Frihedsrådet, og repræsenteredes af Børge Houmann. Men også kommunisten Mogens Fog sad centralt i Frihedsrådet, som repræsentant for *Frit Danmark*. (Fog ophørte formelt som partimedlem ved DKP's illegalisering, men var reelt en central kommunistisk politiker til op i 1950'erne, jf. Thing1 s. 905ff.).

408 *Naar Danmark atter er frit* ses optrykt i Alkil1 s. 226-235. Det her nævnte ses s. 234, 226.

409 De tre hovedformål ses ibid. s. 226.

410 Ibid. s. 232f. Se også Tamm s. 82-84.

411 Se Bryld/Weidemann s. 19, 51; Tamm s. 119; Lundbak s. 540. Buhl-citatet: se Andersen s. 24.

412 Citatet vedr. Frihedsrådets oprindeligt ønskede strafamme stammer fra *Naar Danmark atter er frit*, her hentet fra Alkil1 s. 233. Fog citaterne: Fog1 s. 286. Og se Tamm s. 71f., 75, 124, 323.

413 Fogs rolle i forfattelsen af *Naar Danmark atter er frit*: se Kir3 s. 213, Tamm s. 72.

414 Frihedsrådets programpunkter for den første efterkrigstid støttes og citeres i pjecen *Vi kæmper for et sandt Demokrati* (DKP1) s. 6f.; udtaget af Aksel Larsens Odense-tale citeres ibid. s. 5f. Alfred Jensens tale ses i Arkiv921/73 – CK-møde 27.5.1945, citatet s. 14 i talemanus.; s.s. angiver Alfred Jensen at formålet med pjecen *Vi kæmper for et sandt Demokrati* var demokratiforsikring. »Kommunistkrækken« efterår/

vinter 1943/44 kan bl.a. læses ud af samtidige breve til Christmas Møller i London, fx hævdede tre ledende konservative d. 6.11.1943 at kommunisterne »stikker endog betydelige Vaabenlagre til Side som synes hengemt med Henblik på de indre Magtforhold efter Besættelsen«. Londonbreve s. 94, se også s. 123, 128, 138, 156. Se desuden Kir3 s. 214f.

415 Som Alfred Jensen berettede på CK-mødet 27. maj 1945, jf. Arkiv921/73 – CK-møde 27.5.1945, talemanus. s. 13.

416 Se DKP1 – det citerede s. 6, 8. (Reform»programmet« ses fra s. 9 og videre).

417 »Før vi rigtigt ved af det, kan vi staa overfor at skulle løse Overgangstidens mange og vanskelige Problemer«, forudså partiet i artiklen *Ingen Regering udenom Frihedsbevægelsen* i L&F nr. 51, 9.9.1944 s. 3 (Illeg.L&F/4 s. 93). Alfred Jensens artikel *Folkets Vilje skal være Landets Lov* bragtes bl.a. i L&F nr. 54, 1.11.1944 s. 4f. (Illeg.L&F/4 s. 122f.).

418 DKP3 s. 3.

419 Frihedsrådets krav i *Naar Danmark atter er frit*, ses i Alkil1 s. 230. De af DKP reelt skærpede udrensningskrav, se DKP1 s. 12.

420 *Folkets Vilje Landets Lov*, DKP3 s. 6.

421 Citatet fra den vesttyske Berufsverbot-bestemmelse er hentet fra Bekker-Nielsen2 s. 42.

422 Se fx leder i *Berlingske Morgenavis* d. 21.8.1941; leder i *Nationaltidende* d. 21.8.1941; leder i *Social-Demokraten* d. 26.11.1941 (som optrykt i Alkil2 s. 1483f.; s. 1484f; s. 1493). Også det socialliberale *Politiken* udtrykte anerkendelse af kommunistloven, og forventede at befolkningen ville godtage indgrebet mod kommunisterne der jo var »i et fremmed Lands Sold.« *Politiken* d. 21.8.1941, her gengivet og citeret fra Hn.Koch s. 287.

423 *Vestsjællands Social-Demokrats* udsagn er her gengivet fra *Nationaltidendes* leder af 20.7.1941, som optrykt i Alkil2 s. 1478f.

424 K.K. Steinckes bemærkning faldt i artiklen *Kommunistlovens Lovlighed* i tidsskriftet *Socialistens* decembernummer 1941. Heri argumenterede han bl.a. for at »det kommunistiske Parti til enhver Tid kunde have været forbudt i Henhold til den danske Grundlov, ...«.

Steinckes bemærkninger er her gengivet fra *Nationaltidendes* lederskríbents citater fra artiklen, lederen af 26.12.1941 ses optrykt i Alkil2 s. 1495f.

425 Frihedsrådets *Naar Danmark atter er frit*, Alkil1 s. 234. DKP's *Folkets Vilje Landets Lov*, DKP3 s. 3.

426 L&F nr. 50, 24.8.44 s. 4 (Illeg.L&F/4 s. 72); Vor Politik s. 5; L&F nr. 61, 25.3.45 s. 5 (Illeg.L&F/5 s. 45).

427 L&F nr. 51, 9.9.04 s. 4 (Illeg.L&F/4 s. 94). («Nogle historikere»: se fx Kjeldsen s. 472, 485; H.Rasmussen s. 88).

428 I Vor Politik s. 5 hed det: »De, der har Kraft og Evner til at lede Folket i den nationale Kamp« må også lede landet »i Overgangstiden«.

429 Alfred Jensens tale findes i Arkiv921/73 – CK-møde 27.5.1945, citatet s. 23 i talemanus.

430 Vor Politik s. 7: »Vi er Tilhængere af, at Regeringen vælges af Folketinget«. DKP3 s. 3.

431 Det fremgår således af arkivalierne fra et CK-møde i august 1945, at der »i vort Parti« og »udenfor Partiet« fandtes kritik af DKP's parlamentariske vej siden befrielsen. På mødet følte fungerende formand Alfred Jensen det derfor tydeligvis nødvendigt at argumentere klart *for* DKP's regeringsdeltagelse og *mod* »at den politiske Kamp skulde antage de Former, som man fra Oppositionens Side har foreslaaet os«. Disse af oppositionelle kræfter foreslåede former omfattede ifølge Jensen ikke blot general- og folkestrejker, men også »en større Anvendelse af de væbnede Styrkers Magt.« Se Arkiv921/73, CK-møde 13-14.8.1945, Alfred Jensens talemanuskript s. 3f. En af disse »oppositionelle kræfter« kunne muligvis have været lægen Georg Moltved. Denne havde stået DKP nær siden 1932 og indmeldte sig efter befrielsen, men kritiserede DKP's »reformisme« og ekskluderedes i 1950. Moltved beklagede i 1953 i en kritisk pjeces om DKP, at kommunisterne frivilligt havde overladt magten til de gamle politikere og det gamle parlamentariske system: »Og så mærkeligt det end lyder, så sker det, at jo stærkere frihedsbevægelsen bliver, og efter at den i det sidste halvår faktisk står som landets regering og hen på foråret 45 råder over en bevæbnet hær på 45.000 mand, uden at der i landet i øvrigt findes hverken politi eller militær, des mere bøjelige bliver de

kommunistiske ledere. Disse er nu alt for optaget af at komme med i en borgerlig regering.« Moltved s. 16. Jeg kommer nærmere ind på Moltved og hans pjece senere.

432 Frit Danmark: betydningsfuldt illegalt blad og modstandsorganisation, stiftet april 1942. Tværpolitisk, men skabt på basis af forudgående kommunistiske planer. Kommuniste som Mogens Fog og Børge Houmann var toneangivende, og DKP's synspunkter, strategi og organisatoriske kraft spillede en væsentlig rolle. Men kommunisterne satte med succes hensynet til bredde og en fælles tværpolitisk linje højest. Som blad videreførtes *Frit Danmark* indtil 1982.

433 Se relevante love og bekendtgørelser i Alkil1 s. 15f., 24f., 36, 39, 288-293. (Og, under tysk pres, var myndighederne nidkære: Københavns Byret idømte fx en mand 30 dages hæfte for lovbrud ved d. 26. juli 1941, da han »udfor Kaffesalonnen 'Tosca' passerede en tysk Soldat, at have fløjet 'Internationale'.« Denne og lignende retsafgørelser i Alkil1 s. 294-312, nævnte s. 296f.).

434 Hn.Koch s. 286.

435 Om regeringsdannelsesprocessen se Kir3 s. 289-293; Jacobsen1 s. 328-331; Fog1 s. 232-243. Buhls tale: se Kir3 s. 145ff.

436 Se programforslaget i Andersen s. 9-11. Og se Fog1 s. 248-253, 276f., bl.a. med referater af den senere debat. Frode Jakobsen-citaterne stammer fra Jakobsens egen beretning om sagen i *I Danmarks Frihedsråd II*, s. 164ff., citaterne er her hentet fra Fog1 s.251f. Og se Kir4 s. 158 (Kirchhoff vurderer bl.a. at programmet næppe ville få en moderne »konservativ til at hæve brynene«). Frode Jakobsen var ledende i modstandsorganisationen Ringen og repræsenterede Ringen i Frihedsrådet.

437 Hvilket er både Hans Kirschhoffs og Michael Kjeldsens vurdering, se Kir4 s. 158, Kjeldsen2 s. 236.

438 Se DKP3 s. 3ff.

439 Talen findes i Arkiv921/73, CK-møde 27.5.1945, Alfred Jensens talemanuskript. Citaterne: talemanus. s. 3, 14.

440 Se Jensen1 s. 505f. (Jelskov fungerede i realiteten også som efterretningsmand, og hans rapport endte via nyhedsbureauet TASS' hemmelige afdeling hos bl.a. Stalin, Molotov og Berija. Ibid. s. 505).

- 441 Ibid. Det citerede fra Mogens Fogs dagbog er hentet fra Kjeldsen2 s. 249. (Efter sin flugt fra Gestapo i forbindelse med bombardementet af Shellhuset, førte Mogens Fog dagbog i perioden fra 1.-18. april 1945, – til personlig støtte og næppe med henblik på offentliggørelse).
- 442 Arkiv921/73, CK-møde 27.5.1945, Alfred Jensens talemanus. s. 2f.
- 443 Jensen1 s. 506. Se også s. 508.
- 444 Arkiv921/73, CK-møde 27.5.1945, Alfred Jensens talemanus. s. 23f.
- 445 Ibid. s. 23f., 26. Hvad Buhl præcist sagde i sin åbningstale d. 9.5.1945 kan ses i Andersen s. 22-27.
- 446 Arkiv921/73, CK-møde 13-14.8.1945, Referat af det udvidede Centralkomitemøde ..., s. 12.
- 447 Om danske kommunister i *de internationale brigader* – se fx Kari.
- 448 Se Eriksen s. 122 med et uddrag af *Jyllands-Postens* leder d. 24.7.1936 hvorfra citatet er hentet. *Jyllands-Postens* forståelse for oprøret begrundedes med at kommunistiske kræfter arbejdede på »at omskabe Republikken Spanien til en Sovjet-Republik.« Ibid.
- 449 Ross3 s. 162. Ross' ærinde var at plædere for en gradvis og dermed »fredelig udvikling mod den Socialisering, jeg tror, der maa komme ...« Ibid.
- 450 Jf. Alfred Jensens tidligere nævnte pointering (på CK-mødet 27.5.45) af en vis ny ligevægt mellem klasserne, Sovjetunionens og de nationale arbejderklassers øgede autoritet, arbejderens enhed.
- 451 Se Arkiv921/73, CK-møde 13-14.8.1945, *Referat af det udvidede Centralkomitemøde*, s. 9, 11. (Vivike foretrak øjensynligt »Udtrykket Økonomisk Demokrati« frem for »Udtrykket Proletariatets Diktatur«. Ibid.).
- 452 Artiklen *Om aktivt Demokrati og Proletariatets Diktatur* (G.Lund1) i DKP's teoretiske tidsskrift *Tiden* nr. 2 dec./1945 s. 51-59, citaterne s. 51. Artiklen behandles mere udførligt i afsnittet *Proletariatets diktatur*, hvor også Gelius Lund omtales nærmere.
- 453 Om hærledelse og officerskorps, og disses rolle under besættelsen (herunder samspillet med politikerne), se Kir3 s. 229-238.
- 454 Se Roslyng-Jensen s. 630-633. Citatet er fra *Fremtidens Danmark*

(fra august 1945). Her gengivet fra Roslyng-Jensen. s. 633.

455 Inspireret af Palle Roslyng-Jensen – som dog nøjes med to (mine to sidste) tilgange. Roslyng-Jensen s. 633. Disse to demokratitilgange udtryktes først af DKP's Svend Wagner i et interview i L&F 23. maj 1945 – jf. Roslyng-Jensen s. 664f. note 11 og note 24.

456 Se DKP3 s. 6; Valgprg45 s. 4. Om udrensningskravene fra modstandsbevægelsen og fra hæren, se Roslyng-Jensen s. 651f.

457 Se DKP3 s. 5f. (*Folkets Vilje Landets Lov*, hvorfra citaterne stammer); Vor Politik s. 6; Valgprg45 s. 3.

458 Citaterne fra Valgprg45 s. 3; DKP3 s. 6; Valgprg45 s. 4. Om Wagner, DKP og hjemmeværnet se Roslyng-Jensen s. 646-650. (Om baggrunden for Svend Wagners »generals-titel« – se kort fremstilling i Hvem var hvem 1940-1945 s. 377).

459 Wagners udtalelse fra mødet for modstandsbevægelsen i Odense 9.6.1945 er her gengivet fra Roslyng-Jensen s. 646.

460 Se ibid. s. 649f. Roslyng-Jensen advarer dog mod at drive sammenligningen med dobbeltmagten for vidt, og påstår heller ikke at den for DKP »udgjorde nogen handlingsforskrift«. Ibid. s. 650. Lenins 1917-syn på dobbeltmagten ses i Lenin3 s. 14-18.

461 *Bolsjevikernes Politik i 1917. En Studiekredsvejledning*. Findes i Arkiv 921/434. Se Studiekreds/1917 s. 1.

462 Se Arkiv921/73, CK-møde 13-14.8.1945, Alfred Jensens talemanuskript s. 9.

463 Det skal bemærkes at DKP i en enkelt maj 1945-rapport til Moskva erklærede, at man ønskede at »forhale« beslutningen om sammenslutning af DKP og Socialdemokratiet til efter valget – hvorefter DKP ville være det største parti (underforstået: og således stå stærkt i de afgørende enhedsforhandlinger). Se Jensen1 s. 508.

464 Se Arkiv921/73, CK-møde 27.5.1945, Alfred Jensens talemanuskript s. 23. Netop i disse sene majdage 1945 var der da også stor »bevægelse« på arbejdspladserne og i fagforeningerne. Aktuelt primært i form af resolutionskrav om enhed mellem DKP og Socialdemokratiet – men på baggrund af arbejderklassens forværrede økonomiske situation udviklede bevægelsen sig til en protest- og strejkebølge der kulminerede med et 100.000-talligt møde foran Christiansborg den 4.

juli som krævede økonomiske forbedringer, længere ferie, kortere arbejdsuge og ophævelse af en antistrejkelov fra 1940. At DKP både støttede og opmuntrede disse bevægelser er der ikke tvivl om, hvorimod Socialdemokratiet under enhedsforhandlinger med DKP i juli 1945 krævede ro, bl.a. fordi uroen (if. Vilhelm Buhl) kunne *opfattes* revolutionært, og (if. Hans Hedtoft) skræmte vælgerne væk. Se Jacobsen1 s. 339, Kir3 s. 309, M.Nielsen s. 26, 28, 33.

465 Slutningen er Michael Kjeldsens. Se Kjeldsen, det citerede s. 486f.

466 Se Ege/Hansen s. 148f., Jacobsen1 s. 373. (Aksel Larsen var genindtrådt som partiformand i september 1945).

467 Udtalelserne, her gengivet fra Jacobsen1 s. 373, faldt på et kommunistisk møde i KB-hallen d. 3.5.1946 og bragtes i L&F 4.5.1946.

468 Fra Aksel Larsens protokollerede bemærkninger på forhandlingsmødet d. 9. august, her gengivet fra M.Nielsen s. 36 spalte 1, samt s. 37 spalte 2.

469 Fra de protokollerede bemærkninger på forhandlingsmødet d. 2. juli, her gengivet fra M.Nielsen s. 26 spalte 1 og spalte 2, s. 24 spalte 2, s. 27 spalte 2.

470 Fra de protokollerede bemærkninger på forhandlingsmødet d. 9. august, her gengivet fra M.Nielsen s. 37 spalte 2.

471 Se Arkiv921/73, CK-møde 13-14.8.1945, *Udtalelse af det udvidede Centralkomitemøde i Danmarks kommunistiske Parti, 13. og 14. August 1945*, s. 3f. (Også gengivet i M.Nielsen s. 42 spalte 2).

472 Fra protokollen for 24. socialdemokratiske partikongres 19.-22. august 1945. Her gengivet fra M.Nielsen s. 43, spalte 2.

473 Citatet fra SD's kongres hentet fra Jacobsen1 s. 357. Se i øvrigt *ibid.* s. 343-361. Citatet af Alfred Jensen fra artikel i *Frit Danmark* 10.5.1946 s. 10. Om forsøg på at videreføre modstandsbevægelsens samling i efterkrigstidens politik, se også Lundbak s. 565-568.

474 Aarhus-prg. s. 125f. Præciseringerne var: »Foreningsfrihed« ændredes til »Organisationsfrihed på demokratisk Grundlag«, og borgerens ukrænkelighed gjaldt nu »uanset Herkomst« (det sidste ifølge Alfred Jensen for at imødegå enhver racemæssig forfølgelse – se Arkiv921/2, *Alfred Jensens Tale til Programmet* s. 6).

- 475 Arkiv921/2, *Alfred Jensens Tale til Programmet* s. 4.
- 476 Se afdelingernes forslag og bemærkninger i Arkiv921/2, *Forslag til partikongressen* s. 15f. Og se Arkiv921/2, *Alfred Jensens Tale til Programmet* s. 4-6.
- 477 Arkiv921/2, *Alfred Jensens Tale til Programmet* s. 5.
- 478 Se Arkiv921/2, *Alfred Jensens Tale til Programmet* s. 6. Og se Enhedsudtalelse/15. kongres s. 131.
- 479 Se Jacobsen1 s. 370f.
- 480 Se Arkiv921/73, CK-møde 3.4.1946, mødereferatet, citaterne s. 9, 6, 11, 15.
- 481 Om maj-strejkerne og DKP se Jacobsen1 s. 374f. Herfra er også hentet *Land og Folk*-citater (fra L&F 11.5.46), Socialdemokratiets reaktion (fra *Social-Demokratens* leder 12.5.46), samt DKP-udtalelsen (vedtoges og radio-udsendtes om aftenen d. 3.5.1946).
- 482 Karakteristikken af DKP's rolle i augustoprøret er Kirchhoffs, i Kir2 s. 244. Se videre om DKP's rolle i Kir2 s. 243-252.
- 483 Se fx. Arkiv921/73, CK-møde 13.-14.8.1945, Alfred Jensens talemanus. s. 1f.; CK-møde 17.-18.5.1947, Protokollen s. 16.
- 484 Beretning til SUKP(b) af 12.9.1946 – her gengivet fra Jacobsen1 s. 363. I beretningen angiver Aksel Larsen at partiet var nået frem til denne politiske linje »efter egne drøftelser« samt gennem samtaler med Dimitrov. Ibid. s. 364.
- 485 Se fx SUKP(b)'s historie s. 142. Her fordømmes reformistisk, klasseharmoniserende kompromispolitik »som gaar ud paa Kapitalismens 'indvoksen' i Socialismen«. (*Sovjetunionens kommunistiske Partis (Bolsjevikkerne) Historie* blev udgivet af en kommission under SUKP's centralkomite i 1938, oversattes til dansk 1939 og blev straks et uhyre benyttet skolingsværk i DKP. Se partihenviisninger/studieopfordringer vedr. SUKP(b)'s historie i Kir./Tro. s. 60, 77, 91. Og se Nørlund2 s. 168). Engels havde faktisk i 1891 kritiseret forestillingen om at det »halvt absolutistiske« Tyskland skulle kunne »vokse ind i socialismen« – men han kunne dog godt forestille sig at det franske, amerikanske og engelske samfund »fredeligt kunne indvokse i det nye«. Se Engels s. 234 (min overs, fra tysk).
- 486 Se Jensen1 s. 515f. Samt Jacobsen1 s. 379-381. Georg Laursen var

dansker, men havde i mange år virket i den internationale kommunistes tjeneste og havde i slutningen af 1920'erne fået sovjetisk statsborgerskab, medlemskab af det sovjetiske kommunistparti SUKP(b), samt nyt navn: Georg Franzevitj Moltke. Laursen/Moltke, der havde samarbejdet med Lenin, blev i 1949 arresteret af Stalins hemmelige politi og sendt til Sibirien sammen med kone og barn, men blev løsladt og rehabiliteret efter Stalins død og fortsatte sit kommunistiske virke. Døde i Moskva i 1977.

487 Læg hertil: Aksel Larsen berettede på CK-mødet d. 17. maj 1947, at forretningsudvalget havde drøftet *Aarhus-programmet* og »har intet at forandre«. Programmet fastslog som tidligere nævnt muligheden for en fredelig overgang til socialismen. Denne mulighed anerkendtes desuden eksplicit af flere mødedeltagere. Se Arkiv921/73, CK-møde 17.-18.5.47, Protokol s. 3, 10, 16, 22.

488 Se Riishøj s. 60-69, 168. Citatet s. 64.

489 Se Arkiv921/73 CK-møde 17.-18.5.1947, Protokollen s. 8f.

490 Kautsky-citaterne er gengivet fra Lenins *Staten og Revolutionen*: Lenin2 s. 119f.

491 Se nærmere i Del I/2 og I/4.

492 Se Vor Politik s. 4.

493 Alfred Jensen i *Land og Folk* d. 24. oktober 1945 – her citeret fra *Orientering* nr. 1 1946, s. 17.

494 Studiekreds/1917 s. 1f. (den illegalt distribuerede vejledning findes i dag på ABA – Arkiv921/434).

495 Ibid. s. 3.

496 Ibid.

497 Gelius Lund sad i CK fra 1945, indvalgtes i 1946 i forretningsudvalget. Om Lund se Thing1 s. 825f., 830-35, 910f; Jacobsen1 s. 387.

498 I sin radiotale op til valget oktober 1945 nævnte Aksel Larsen »Aktivt Demokrati, som vi kæmper for ...« Ifølge *Orientering* nr. 1. 1946 s. 17.

499 G.Lund1 s. 51-54. Og se generelt G.Lund1.

500 Ibid. s. 57f.

501 Ibid. s. 58f.

- 502 Ibid. s. 59.
- 503 Ibid. s. 52, 59.
- 504 Se I.Grunbaum s. 111, samt generelt hele artiklen.
- 505 Se Jensen1 s. 516.
- 506 Jf. Arkiv921/73, CK-mødet 3.4.46, protokollens pkt. 3. Det er her relevant at bemærke, at Ib Nørlund, en anden partiideolog som senere skulle komme til at overskygge Gelius Lund, først kom i forretningsudvalget i 1947. Nørlund ledte det ideologiske opgør med Aksel Larsen ved partisplittelsen i 1958 (og betragtes ofte som særlig »sovjetortodoks«). Se Thing1 s.901f., 911.
- 507 Arkiv921/73, CK-møde 17.-18.5.1947, protokollen, Gelius Lunds indlæg ses s.8f.
- 508 G.Lund2 s. 206. I artikel i *Tiden* om den igangværende udvikling i Østeuropa. I artiklen kan man dog samtidig ane at netop den faktiske folkedemokratiske udvikling i Østeuropa nu begynder at influere på Lunds opfattelse af statsmagtens fremtid under og efter overgangen til socialismen – idet han siger at »en ny Stat med et nyt Statsapparat er nødvendigt« for at opbygge socialismen. Ibid. s. 212.
- 509 Fog5 s. 12.
- 510 *Fra Mellemkrigstid til besættelsestid*, Nissen s. 174. (Nissens spørgsmål og svar gik også på KU'ere og Dansk Samling-folk).
- 511 Se J.Lund.
- 512 Se fx Alfred Jensens tale på CK-mødet 27.5.05. Arkiv921/73 – CK-møde 27.5.1945, A. Jensens talemanus. s. 1.
- 513 Et værdifuldt arbejde vedrørende dette aspekt i relation til DKP's intellektuelle og kunstnere, kan findes i Morten Things hovedværk *Kommunismens Kultur* (1993), ligesom Bent Jensens *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* (1984) kunne inddrages. Og hvad DKP's arbejdere angår kunne man inddrage værker som Anders Laubjergs *Den store bølge. Erindringsbilleder fra københavnske industriarbejdspladser* (2006), samt Niels Jul Nielsens *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder – før, under og efter Den kolde krig* (2004). Sidstnævnte værk indeholder endog et kort afsnit (*Demokrati*) om socialdemokraternes og kommunisternes demokratitænkning omkring 2. verdenskrig – hvor Jul Nielsen dog, hvad DKP angår, øjensynligt

alene baserer sig på Michael Kjeldsens tidligere berørte 1998-artikel »*Folkets vilje – landets lov*«? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet.

514 En serie forskningsbaserede værker er i de sidste år udkommet med fokus på Danmarks stilling til de forfulgte og flygtede fra den tyske nazismes magtområde. Se således Lone Rünitz: *Af hensyn til konsekvenserne*. Odense 2005. Hans Kirchhoff og Lone Rünitz: *Udsendt til Tyskland*. Odense 2007. Hans Kirchhoff: *Et menneske uden pas er ikke noget menneske*. Odense 2005. Cicilie Felicia Stokholm Banke: *Demokratiets skyggeside*. Odense 2005. Se også Hans Sode-Madsen (red.): *I Hitler-Tysklands skygge*. Kbh. 2003. Samt se en gennemgang af konkrete flygtningesager i Larsen/Clausen. En juridisk baseret redegørelse om og bedømmelse af myndighedernes foranstaltninger overfor kommunisterne fås i Henning Kochs juridiske disputats fra 1994, se Hn.Koch s. 240-323, 407-414. Henning Koch vurderer bl.a. »at kommunistinterneringerne såvel før som efter kommunistlovens vedtagelse var grundlovsstridige, dvs. i strid med § 71...« (om den personlige frihed). Ibid. s. 413. Om Aksel Larsens arrestation og videre fangeskæbne se Jacobsen1 s. 299-325.

515 Hans Hertel i *Politiken* 24.7.1997 2. sektion s. 4 (»Forræderi mod tyske flygtninge«. Boganmeldelse).

516 Brev af 5.11.1941 fra Hans Kirk til Hartvig Frisch. Optrykt i Kirk s. 60.

517 Aksel Larsens folketestingstale holdt d. 15. januar 1948 ses optrykt i Larsen1 s. 320-325, citatet s. 320. (Nævnte Schimmelmänn endte ved højesteret med at få skærpet sine tidligere domme til nu 4 års fængsel og konfiskation af den halve formue). Om DKP som stærkeste udrensnings fortalere blandt de politiske partier, se Tamm s. 713, 726.

518 Se ibid. s. 20, 161-180, 503, 609-619, 726-729, 793. Samt se Bryld/Weidemann s. 91-117. Hele maj 1945 gik før straffeloven mod kollaboratorerne lå klar, og Ditlev Tamm har bemærket at det »der skete i den lovløse maj 1945 udenfor Rigsdagen, demonstrerede styrken i den 'retsfølelse', som her gang på gang blev påberåbt som begrundelsen for de strenge love.« Tamm s. 161. Altså – de enkelttilfælde af drab, mishandlinger og overgreb som forekom i »den lovløse maj«, så mange som bevis på hårde loves og et hårdt retsopgørs nødvendighed, for at undgå det der var værre (omfattende selvtagt og lynchjustits, de lange knives nat). Ikke færre end ca. 40.000 mennesker arresteredes og

interneredes i maj og juni 1945, men hovedparten måtte løslades og i slutningen af august var ca. 14.000 tilbage som skulle tiltales efter det nye straffelovstillæg. Jf. Bryld/Weidemann s. 92-94.

519 Et væsentligt udvalg af indlæggene i aviserne samt i tidsskrifterne *Frit Danmark* og *Frie Ord* er genoptrykt i *Strid om demokratiet. Artikler fra en dansk debat 1945-46*. (Rasm./Niels.). Hvor intet andet anføres henvises i det følgende generelt til artiklerne heri.

520 Som nævnt i en tidligere note betegnede Jørgen Jørgensen sig fra 1945 som kommunist, og accepteredes som sådan af DKP. Jørgensen udgav i 1946 på DKP's forlag Tiden en lille bog *Det demokratiske Samfund. Grundtræk af en Analyse* – hvori han søgte at formulere en kommunistisk demokratifattelse.

521 Jørgensen1 s. 22f.

522 Ibid. s. 25f.

523 Aksel Larsen i *Land og Folk* d. 24. oktober 1945, her citeret fra *Orientering* nr. 1 1946 s. 17.

524 Se: Jørgensen2 s. 47; PH1 s. 62; Jørgensen3 s. 92.

525 Disse spørgsmål er mine udtræk af kritikker og erklæringer fremført af hhv.: Chr. Jørgensen i *Frit Danmark* nr. 26 2/11 1945, se Rasm./Niels. s. 100; Poul Andersen i *Politiken* 5/9 1945, se Rasm./Niels. s. 43; Poul Henningsen i *Politiken* 30/3 1946, se Rasm./Niels. s. 170; Hal Koch i *Frie Ord* april 1946, se Rasm./Niels. s. 206.

526 Gundel2 s. 212. (Leif Gundel var i efteråret 1945 chefredaktør på *Land og Folk* og blev senere udenrigsredaktør på bladet).

527 Engberg s. 219f. Gundel om proletarietets diktatur: Gundel2 s. 211.

528 Om diskussionerne i befrielsesregeringen, se Lundbak s. 543. Citatet fra Frihedsrådet, se Alkil1 s. 228f. Fog-citatet, se Fog3 s. 41. Citaterne fra Buhls åbningstale, se Andersen s. 24.

529 PH1 s. 58. Ikke-partimedlemmer som, helt eller delvist, delte Jørgensens standpunkt: Fx professor L.L. Hammerich, tidl. Holger Danske-leder Jens Lillelund, læge Svend Hoffmeyer, professor Stephan Hurwitz. Se Rasm./Niels. s.27f.; 29; 171ff; 175ff. Også teaterkritiker Harald Engberg var enig i „at man ikke kan spille med en Modstander, der ikke anerkender Spilletets Regler.“ Men Engberg men-

te tydeligvis at kommunisterne *selv* hørte til demokratiets falskspillere. Se Engberg, citatet s. 217.

530 Se Thing1 s. 242-263.

531 PH2 s. 168.

532 Jf. Thing1 s. 911-914. I dag huskes Nordentoft vel primært for den store og dengang stærkt debatterede offentlige og politiske sag i 1945-46, hvor skoledirektøren, kraftigt støttet af mange folketingspolitikere, ville afskedige Nordentoft fordi hun uden vielsesattest ventede barn og herefter levede som ugift mor. Sagen endte med at Nordentoft blev på sin skole, hvorefter ¼ af forældrene (efter en demokratisk afstemning) sendte deres børn til anden skole.

533 Ovenstående bygger på artiklen *Skolen og Demokratiet*, i *Frit Danmark* nr. 6, d. 15.6.1945 (Nordentoft2), samt på pjecen *Opdragelse til Demokrati* udgivet 1944, genudsendt 1945 (Nordentoft1). Citaterne fra Nordentoft1 s. 14, 22, Nordentoft2 s. 5. (Citatet vedr. diktaturstaternes skole stammede fra et Nordentoft-indlæg i *Kulturkampen* 1939, men gentoges i Nordentoft1 s. 14, jf. *ibid.*).

534 Nordentoft1 s. 3.

535 Nordentoft2 s. 5.

536 Se PH1 s. 58.

537 Se Thing1 s. 902-910; Fog1; Fog2. Karakteristikken af Fog som en fremtidens mand tryktes i *Arbejderbladet* d. 15.2.1929, her citeret fra Thing1 s. 905. Til *Information* 6.10.1948 udtalte Fog, at skønt formelt ikke mere DKP-medlem »arbejder jeg, som jeg var partimedlem«. I sine erindringer (1976-77) citerede Fog anerkendende en avisoverskrift fra 1945 der lod ham selv udtale: »Kommunist, det har jeg altid været ... men er trådt uden for nummer« (Fog1 s. 296). Og Fog erindrede desuden: »jeg ... følte mig som kommunist, som dansk kommunist, langt ind i 50erne.« (Fog2 s. 113). Om måden hvorpå og omstændighederne hvorunder Fog »udmeldte« sig af DKP se Fog1 s. 142. Biografisk bør det tilføjes at Fog fra 1966 til 1972 var rektor for Københavns Universitet.

538 Se Fog3 s. 33-37, citaterne s. 35, 36, 37.

539 *Ibid.* s. 38f. – hvorfra også citaterne er hentet.

540 *Ibid.* s. 41. Citatet der indledes med »Frihed til hvad som helst

...« har Fog hentet fra Jørgen Jørgensens debatskabende artikel i *Frit Danmark* d. 13.7.1945, se Jørgensen1 s. 23.

541 Fog3 s. 38, 40.

542 Se PH2 s. 168f.

543 Se Arkiv921/73, CK-møde 17.-18.5.1947, protokollen, Gelius Lunds indlæg s. 8f. Samt se G.Lund2 s. 205f.

544 la Cour s. 151. Aage la Cour var DKP-medlem fra 1938-57, formand for DKU København 1945-49, rejsende i Østeuropa efter 2. verdenskrig, og blev senere generaldirektør for EU's statistik. la Cours overvejelser er tidligere berørt i Del I/3, afsnittet *Troens betydning*.

545 Se fx Madsen1 s. 156-178 (citatet s. 169); samt Madsen2 s. 184.

546 Norges Kommunistiske Parti (NKP) anstrengte sig i disse år for at udvise international selvstændighed (partiet var dog ideologisk overvejende ret traditionelt) – og var netop i første halvdel af 1970'erne med i den socialistiske valgalliance (SVA) sammen med blandt andet det norske SF, og deltog i forberedelserne af det nye forenede socialistiske venstreparti (SV). NKP var dog splittet på spørgsmålet om SV og endte med at nægte en nedlæggelse af NKP som selvstændigt parti.

547 Se Madsen1 s. 162-165, citater s. 162f.; s. 150-152, 161; s. 161, 169, citatet *ibid.*; s. 98f., 157, citatet *ibid.*; s. 119, citatet *ibid.*; s. 98f., 166, citatet *ibid.*; Madsen3 s. 11, citatet *ibid.* Det er korrekt at DKP umiddelbart efter det sovjetisk ledede militærindgreb i Tjekkoslaviet august 1968 tog forsigtigt afstand herfra, mere herom i Del IV/14.

548 Madsen2 s. 183f. Carl Madsen havde ret i at der, i hvert fald senest fra sommeren 1946, var kritik i Moskva af DKP's efterkrigslinje. Jf. tidligere omtalte rapport fra Georg Laursen til SUKP(b)s ledelse i maj 1946; samt se Jacobsen1 s. 378ff, 446f. Denne kritik var dog ikke tegn på at DKP-lederne manglede loyalitet overfor Stalins Sovjetunion, der netop efter den afgørende krigsindsats var genstand for stor og fornyet beundring fra fx Aksel Larsens side. Se Jacobsen1 s. 390.

549 Madsen1 s. 163.

550 *Ibid.* s. 100f.

551 Madsen2 s. 184.

552 Se hele Moltved. Citaterne hhv. s. 13, 23, 20, 21, 22, 28, 20, 24,